

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir şəraitdə Respublikamızda keyfiyyətli işçi qüvvəsinin formalaşması probleminin düzgün həll edilməsinin iqtisadiyyatın davamlı inkişafının aparıcı şərtlərindən olan əmək bazarının müvafiq tələblərinə uyğun kadr hazırlığının həyata keçirilməsi, insan resurslarının potensialından tam şəkildə və səmərəli istifadə edilməsidir. Bu nöqtəyi nəzərdən Respublikamızda son dövrlərdə həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətin əsas hədəflərindən biri də fəhlə kadrlar hazırlığının səmərəliliyinin yüksəldilməsi olmuşdur.

Belə ki, son dövrlərdə ölkəmizdə ardıcıl aparılan islahatlar iqtisadiyyatda bir sıra keyfiyyət dəyişikliklərinə səbəb olmuş və əmək bazarında işçi qüvvəsinə olan tələblər xeyli dəyişilmişdir. Ölkənin şəhər və rayonlarında yeni texnika və texnologiya ilə fəaliyyət göstərən müəssisələr açılmış, qeyri neft sektorunun inkişafını təmin etmək sahəsində kompleks tədbirlər həyata keçirilmiş və bu proses davam etməkdədir. Eyni zamanda regionlarda sənaye məhəllələrinin və yeni istehsal sahələrinin yaradılması, istehsal və emal müəssisələrinin açılması istiqamətində xeyli işlər görülmüş, əhalinin məşğulluğunu təmin etmək məqsədilə yeni iş yerləri, müəssisələr və s. yaradılmışdır və bu sahədə daha geniş işlərin həyata keçirilməsi planlaşdırılıb. Bununla əlaqədar ölkədə insan kapitalının inkişafı, müasir bilik və bacarıqlara yiyələnmiş fəhlə kadrlar ehtiyatının yaradılması artıq bir zərurətə çevrilmişdir.

Ona görə də Respublikamızda ixtisaslı işçilərlə təmin olunması üçün ölkəmizdə təhsil sisteminin insan kapitalının inkişafı çağırışlarına uyğun istiqamətində yeni addımların atılmasına, kadr hazırlığının Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması olduqca zəruridir. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə təhsilin inkişafı, müasir tələblərə cavab verən kadr hazırlığı istiqamətində xeyli önəmli işlər həyata keçirilmişdir.

Bununla bərabər “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda da ölkədə qabaqcıl texnologiyalara əsaslanan infrastruktura malik

olan təhsil sisteminin yaradılması üçün beş strateji istiqamətdə genişmiqyaslı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulub. Burada kadr hazırlığının yüksəldilməsi üçün ilk peşə ixtisas, orta ixtisas və ali olmaqla, təhsilin bütün pillələri inkişafının müasir tələblərə uyğunlaşdırılması göstərilib.

Hazırda aparılan tədqiqat materiallarının təhlili göstərir ki, texniki-peşə təhsili bütövlükdə təhsil sisteminin aparıcı istiqaməti olmaqla, cəmiyyətin social mənəvi və iqtisadi inkişafında fərdlərin inkişafını təmin edir, xüsusilə gənclərin yeni biliklərə sahib olmalarına istiqamətləndirir, peşəkar fəaliyyətdə davamlı inkişafa nail olmaqla əsaslı köməklik göstərir. Dünyada baş verən regional və qlobal xarakterli problemlər hər bir inkişaf etmiş ölkədə olduğu kimi Respublikamızda da, birinci növbədə təhsil sistemində əsaslı dəyişiklikləri aparılmasını təxirə salınmaz etmişdir. Texniki-peşə təhsili müəssisələrində ixtisaslı fəhlə kadrların hazırlığı keyfiyyətinin yüksəldilməsi və onun bu sahədə strateji fəaliyyət proqramının hazırlanmasını zəruri etmişdir. Bütün bu yuxarıda qeyd edilənlər bir daha onu göstərir ki, ixtisaslı fəhlə kadrların hazırlanması problem daimi olaraq yaxşılaşdırılmalı və həmişə istehsalın müvafiq tələblərinə uyğun gəlməlidir. Bu nöqteyi nəzərdən “peşə-ixtisas təhsilinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi” adlı magistr dissertasiyası iqtisadiyyatın aktual və maraqlı mövzularından biridir.

Tədqiqatın predmeti. Bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun ölkə iqtisadiyyatın ixtisaslı fəhlə kadrlarına olan tələbatın ödənilməsi və peşə-ixtisas təhsilinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi məsələlərinin öyrənilməsi tədqiqatın predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın obyekti. Respublikada peşə-ixtisas təhsilinin formalaşdırılması və onun kadrlarının keyfiyyət tərkibinin yaxşılaşdırılması tədqiqat obyektini təşkil edir. Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasları. Dissertasiyanın nəzəri və metodoloji əsaslarını peşə ixtisas təhsili sahəsində tanınmış iqtisadçı alimlərin elmi araşdırmaları, respublikada texniki-peşə təhsilinin inkişafı ilə bağlı hökumətin və qanunverici orqanlarının qərar və sərəncamları, digər normativ sənədlər təşkil edir.

Tədqiqatın metodu. Tədqiqatın metodu kimi mövcud vəziyyətin təhlili, məntiqi ümumiləşdirmə və qruplaşdırma, statistik məlumatlardan və sosioloji tədqiqat üsullarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi məsələlərinə aşağıdakıları daxil etmək olar: - Müasir dövrdə ölkədə peşə-ixtisas təhsilinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi sahəsində qarşıda duran əsas vəzifələr göstərilir. Texniki peşə təhsili müəssisələrinin şəbəkəsinin optimallaşdırılması, müasir tipli və profilli peşə təhsili müəssisələrinin yaradılması əsaslandırılmışdır. Rəqabət qabiliyyətli ixtisaslı kadr hazırlığının ölkənin social-iqtisadi inkişafına təsiri də əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi respublika iqtisadiyyatının ixtisaslı fəhlə kadrlarına olan tələbatın ödənilməsində texniki-peşə təhsili müəssisələrinin fəaliyyətini bu vəzifələrin yerinə yetirilməsinə yönəltmək, təhsil sahəsində islahat proqramına uyğun olaraq texniki-peşə təhsilini müasir tələblər baxımından təkmilləşdirməkdən ibarətdir. Bu baxımdan aparılan tədqiqatın qarşısında aşağıdakı vəzifələr qoyulur:

Respublikada kadrların peşə-ixtisas təhsilinin mövcud vəziyyətinin təhlil etmək və aparılan təhlil nəticəsində aşkara çıxarılan çatışmamazlıqların aradan qaldırılması üçün müəyyən təkliflərin həyata keçirilməsinə nail olmaq. Texniki-peşə təhsili müəssisələrində kadr hazırlığının ölkə iqtisadiyyatının inkişafına və əmək bazarının tələblərinə müvafiq yüksək texnologiyalı istehsal və xidmət sahələrinə yönəltmək.

Tədqiqatın informasiya bazası. Respublika Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları. Təhsil Nazirliyinin, Neft Şirkətinin hesabat materialları, aparılmış tədqiqatın nəticələri dissertasiya işinin informasiya bazasını təşkil edir. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Texniki-peşə təhsili strateji istiqamətləri üzrə daha da inkişaf edəcək, peşə üzrə şəxsiyyətinin, onda yeni texnologiyaları idarə etmək bacarığının formalaşması sahəsində geniş imkanlar yaranacaq.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi girişdən, üç fəsildən, 6 bənddən, nəticə və təkliflərdən, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Tədqiqat işində - cədvəl, - sxem verilmişdir. 77 səhifədən ibarət yazılmışdır. Dissertasiya işinin “Müasir şəraitdə peşə-ixtisas təhsilinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi sahəsində qarşıda duran əsas vəzifələri” adlanan birinci fəslində peşə-ixtisas təhsilinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinin bəzi məsələləri və müasir şəraitdə peşə-ixtisas təhsilinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi sahəsində qarşıda duran əsas başlıca vəzifələri tədqiq edilmişdir.

Tədqiqat işinin II fəsli “Respublikada peşə-ixtisas təhsilinin mövcud vəziyyəti” adlanır. Bu fəsildə peşə-ixtisas təhsilin vəziyyətinin təhlili, gənclərin peşə və ixtisasa sahib olma imkanlarının genişləndirilməsi kimi vacib məsələlər araşdırılmışdır. “Respublikada peşə-ixtisas təhsilinin formalaşdırılması və onun kadrlarının keyfiyyət tərkibinin yaxşılaşdırılması” adlanan III fəslində sənayenin fəhlə kadrları ilə təmin edilməsinin yaxşılaşdırılması yollarının fəhlə kadrların hazırlanmasının yaxşılaşdırılmasının ölkənin iqtisadi inkişafında rolu araşdırılmış və sonda çıxarılmış nəticələr əsasında təkliflər irəli sürülmüşdür.

FƏSİL I

Müasir şəraitdə peşə-ixtisas təhsilinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi sahəsində qarşıda duran əsas vəzifələri

1.1. Peşə ixtisas təhsilinin keyfiyyətinin yüksəldilməsini bəzi məsələləri

Müasir şəraitdə milli təhsil sisteminin tərkib hissəsi olan peşə ixtisas təhsili sahəsində başlanan islahatın nəticələri demək olar ki, öz bəhrələrini göstərməkdədir. Bu sahədə qəbul olunan Dövlət Proqramı (2007-2012-ci illər) ölkəmizdə peşə təhsilinin inkişafına əhəmiyyətli stimül verdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, bazar münasibətləri şəraitində fəaliyyət göstərən ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, başqa amillərə bərabər gənclərin peşə və ixtisas baxımından düzgün formalaşması əhalinin səmərəli məşğulluğunu təmin edərək həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasında, yoxsulluq həddində və ondan aşağı səviyyədə yaşayanların əhəmiyyətli dərəcədə azaldılmasında böyük rol oynayır.

Müasir qlobalaşan dünyada iqtisadi cəhətdən müstəqilliyini daim təmin etmək istəyən hər hansı bir ölkənin iqtisadi cəhətdən möhkəmliyi, milli iqtisadiyyatın formalaşması, həmçinin onun kəmiyyət və keyfiyyətə daha da artırılması, ilk növbədə ümumi bəşəri dəyərlərlə zənginləşmiş yeni təhsil sisteminin təşkili ilə birbaşa əlaqədardır.

Sənayenin inkişafının müasir mərhələsində əmək ehtiyatlarının formalaşmasında və onlardan istifadə edilməsində uzun illərlə yaranmış və gələcəkdə də inkişaf etməsi güman edilən spesifik xüsusiyyətlərinə görə başqa ölkələrdən ciddi sürətdə fərqlənən ölkəmizdə gənclərin peşə və ixtisasa yiyələnmək istəyi, ona nail olmaq imkanlarından üstün olmuş, nəticədə onların əksər hissəsi peşə və ixtisasa yiyələnmədən ev və şəxsi yardımçı təsərrüfatlarda məskunlaşmışdır.

Hazırkı şəraitdə ölkəmizdə son 2015-2017-ci illərdə təhsil sahəsində əsaslı dəyişikliklər baş vermişdir. Əhəmiyyətli dərəcədə təhsilin keyfiyyəti yaxşılaşmış, xeyli sayda yeni məktəb binaları tikilib istifadəyə verilmişdir. Təhsil sahəsində,

xüsusilə onun ümumitəhsil sahəsində məktəblərində keyfiyyətə əldə edilən yüksək nailiyyətlərə baxmayaraq, təhsilin əsas və son məqsədi olan gənclərin peşə və ixtisasa yiyələnmək istəyi ilə, ona nail olmaq imkanları arasındakı illərlə yaranmış fərq daha da dərinləşmişdir. Gənclərin peşə və ixtisasa dərinlən yiyələnmək imkanlarının azalması hər şeydən əvvəl texniki peşə təhsili məktəblərinin və onlara qəbul olunan gənclərin sayının ciddi sürətdə azalması xeyli təsir göstərmişdir.

Ölkəmizin təhsil sisteminin tərkib hissələrindən biri olan ilkin peşə-ixtisas təhsili böyük tarixi dövrdə mürəkkəb, bununla bərabər şərəfli bir yol keçmişdir. Belə ki, 1920- ci ilədək ölkəmizin regionlarında müxtəlif tipli peşə məktəbləri fəaliyyət göstərmişdir. 1843-cü ildə Şəkidə, 1879-cu ilədə Naxçıvanda, 1884-cü ildə Gəncədə, 1887-ci ildə Bakıda sənət məktəbləri yaradılmışdır.

Ölkəmizdə texniki peşə təhsilinin sürətli inkişafı, onun ictimaiyyət arasında böyük nüfuza malik olması ümummilli lider Heydər Əliyevin 1969-cu ildə rəhbərliyə gəldiyi dövrdən başlanmışdır. Qısa bir müddətdə 16 yeni texniki-peşə məktəbi açılmış, 20 texniki məktəbi orta texniki məktəbinə çevrilmişdir. O dövrdə Heydər Əliyevin göstərişi əsasında texniki-peşə məktəbi açılmış, 20 texniki məktəbi orta texniki təhsil sisteminin iqtisadi və sosial inkişaf planı hazırlanıb təsdiq edildi.

Bu gün ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin layiqli davamçısı ölkə prezidenti cənab İlham Əliyevin təhsillə bağlı imzaladığı fərman və sərəncamlar ölkəmizdə təhsilin inkişafına yeni təkan verdi, onun qabaqcıl dünya ölkələri səviyyəsinə qaldırılmasına şərait yaratdı.

Ölkəmizdə peşə-ixtisas təhsilinin inkişafı ilə bağlı Təhsil Nazirliyi tərəfindən yeni-yeni addımlar atılmaya başlandı. Göstərmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında texniki-peşə təhsilinin inkişafı konsepsiyası və Azərbaycan Respublikasında texniki peşə təhsilinin inkişafı üzrə Dövlət proqramı (2007-2012-ci illər) hazırlandı və ölkə prezidentinin 03 iyul 2008-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edildi. Texniki-peşə təhsili işçiləri tərəfindən Dövlət Proqramının həyata keçirilməsinin demək olar ki, son bir ilində peşə təhsili sahəsində əhəmiyyətli işlər

həyata keçirilmişdir. Görülmüş işləri, peşə məktəbi və müasir peşə liseylərində öyrənilən hər bir peşə, ixtisas və fənni təhlil edib müsbət meylləri göstərməklə bərabər meydana çıxan nöqsanların və çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün müəyyən tövsiyələrin həyata keçirilməsini məqsədəuyğun bilmişlər.

Təsdiq edilmiş dövlət proqramında göstəriləyi kimi son illər peşə təhsilinin digər sahələri ilə bərabər onun məzmununun yeniləşdirilməsi ilə əlaqədar əhəmiyyətli işlər görülmüş, tədris plan və proqramlarının məzmunu və quruluşunun təkmilləşdirilməsi istiqamətində əsaslı addımlar atılmışdır.

Bütün bu qeyd etdiklərimizlə bərabər ölkə iqtisadiyyatının inkişafının müntəzəmliliyinin daha da artması, ölkəmizin iqtisadi potensialının sürətlə inkişafı, bazar iqtisadiyyatlı yönümlü islahatların dərinləşməsi və regionların inkişafındakı müsbət meyllər və dəyişikliklər peşə təhsili sistemi qarşısında yeni-yeni vəzifələr qoydu. Hazırda ölkəmizdə peşə təhsili sahəsində mövcud problemlər sırasında kadr hazırlığının əmək bazarının müasir tələbləri ilə uzlaşmaması texniki peşə təhsilinin məzmunca hazırkı tələblər səviyyəsində yeniləşdirilməsini, peşə təhsili sahəsində yeni ixtisas və ixtisaslaşma təsnifatının tədris plan və proqramların, dərslik və dərs vəsaitlərinin, səmərəli monitoring və qiymətləndirmə mexanizmlərinin hazırlanmasını və təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin peşə məktəbləri və peşə liseylərinin 5 günlük iş həftəsinə keçməsi, imtahanların təkşili və keçirilməsi qaydaları haqqında təlimatın və nümunəvi tədris planlarının təsdiq edilməsi barədə 01 iyul 2008-ci il tarixli 840 nömrəli əmri peşə təhsilinin inkişafı üzrə Dövlət Proqramının icrası sahəsində görülən əsas işlərdən sayılmışdır. Peşə məktəbi və peşə liseylərinin 2008/2009-cu dərs ilindən 5 günlük iş həftəsinə keçməsi gənclərin və mühəndis-pedaqoji əməkdaşların əmək və istirahət rejiminin yaxşılaşdırılması, nəzəri və istehsalat təliminin təşkili prosesinin tənzimlənməsi məqsədi güdür. Ölkəmizdə peşə təhsilinin təkmilləşdirilməsi, normativ hüquqi bazanın yeniləşdirilməsi, bazar iqtisadiyyatının tələblərinə və yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması istiqamətində bir sıra həlli vacib olan məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Ölkəmizin Təhsil Nazirliyi təhsil sisteminin bütün sahələrində

olduğu kimi, bağlanmış sazişi və buna uyğun olaraq peşə təhsilinin inkişafı ilə əlaqədar xarici ölkələr və digər beynəlxalq təşkilatlarla geniş əlaqələr yaradır və bunu davam etdirməkdədir.

Bu gün ölkəmizdə fəaliyyət göstərən 108 peşə təhsili müəssisəsi, o cümlədən 47 peşə liseyi, 1 peşə təhsili mərkəzi və 60- yaxın peşə məktəbində 100-dən çox peşə üzrə 22 mindən çox gənc təhsil alır, onların təlim-tərbiyəsi ilə 4271 mühəndis-pedaqoji işçi məşğul olur. Peşə məktəbi və peşə liseylərinin ölkənin regionları üzrə yerləşmə şəbəkəsi aşağıdakı qaydadır: Naxçıvan Muxtar Respublikasında 4, Bakı şəhərində 35, Gəncə şəhərində 6, Sumqayıt şəhərində 4, ölkənin başqa şəhər və rayonlarında isə 58. Eyni zamanda, respublikanın müxtəlif dövlət və özəl idarə, iri müəssisə və təşkilatların nəzdində peşə hazırlığı ilə məşğul olan xeyli sayda peşə mərkəzləri, məntəqələr və kurslar fəaliyyət göstərirlər.

Ölkəmizin peşə təhsili müəssisələrində tədris prosesində müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) geniş istifadəsinə nail olunması və şagirdlərə İKT haqqında bilik və hazırlıqlar öyrədilməsi məqsədilə yeni tədris planlarında informasiya-kommunikasiya texnologiyaları bölməsi ayrılışmış, bu bölməyə “informatika” və “kompüter texnologiyalarının əsasları” fənni ilə bərabər yeni fənn – “İKT proqramları” fənni tədris edilir. Yeni tədris planlarında bir sıra fənlər inteqrasiya olunmuş, aşağı kurslarda şagirdlərin həftəlik məcburi maksimum dərslər yükü 33-34 saata endirilmiş, işçi tədris plan və proqramlarının tərtibində peşə təhsili müəssisələrinin müstəqilliyinə, çox variantlı işçi tədris plan və proqramlarının tərtibi üçün real imkanlar yaradılmışdır. Aparılan təcrübə göstərir ki, peşə təhsili bütövlükdə təhsil sisteminin aparıcı istiqaməti olmaqla cəmiyyətin sosial-mənəvi və iqtisadi inkişafında fərdlərin iştirakını təmin edir, onların ətraf mühitə təsir etmək imkanlarını artırır, insanları yeni biliklərə yiyələnməyə istiqamətləndirir, peşəkar fəaliyyətdə davamlı inkişafa nail olmaqla əhəmiyyətli köməklik göstərir. Respublika Prezidenti cəmiyyətin inkişafında peşə təhsilinin rolunu yüksək qiymətləndirərək demişdir: “İnkişaf etmiş ölkələrdə texniki-peşə məktəbini bitirən insanlar çox böyük imkanlara malik olur, çox yaxşı maaşla təmin olunurlar, nəzərə alsaq ki, indi Azərbaycanda sənaye sahəsində maaşlar humanitar

sahədə olan maaşlar üstələyir və yəqin ki, gələcəkdə bu ənənə davam edəcək, bu sahəyə çox böyük diqqət göstərməliyik”. Bu zərurəti nəzərə alan ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin 3 iyul 2007-ci il tarixli sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında texniki peşə təhsilinin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2007-2012-ci illər) imzalamışdır. Bu proqramın qəbulundan sonra peşə təhsili islahatının gedişi daha da sürətləndi, istehsala daxil olan yeni peşələr üzrə kadr hazırlığına diqqət artırıldı. Bununla bərabər, digər dövlət proqramlarında da peşə təhsili ilə müddəalar var ki, onların da bu sahənin inkişafında böyük əhəmiyyəti vardır. Bu gün gənclər daha çox turizm, yüngül sənaye, xidmət, İKT, avtomobillərə xidmət sahəsi və s. sahələr üzrə peşələrə yiyələnməyə daha çox maraqlıdırlar.

Göstərmək lazımdır ki, müstəqilliyimizin ilk illərində peşə təhsilinə maraq demək olar ki, azalmışdı. Lakin ölkə iqtisadiyyatının sürətlə inkişafı, yeni iş yerlərinin açılması, yeni istehsal sahələrinin yaranması, elmi texniki tərəqqinin son nailiyyətlərinin istehsala tətbiqi, zavodların işə salınması bu sahəyə də tədricən marağı artırdı. Peşə təhsilinin inkişafı üçün qəbul edilmiş dövlət proqramı ilə yanaşı, ölkənin inkişafına xidmət edən digər proqramların icrası da bu sahənin inkişafına təkan verdi. Dövlət Proqramının qəbulu həmçinin peşə təhsili müəssisələrinin maddi-texniki bazasının da genişlənməsinə şərait yaratdı. Hazırda ölkədə peşə təhsilinin hüquqi bazasının möhkəmləndirilməsi sahəsində görülən işlər də olduqca əhəmiyyətlidir. Respublika Nazirlər Kabinetinin qərarları ilə “ilk peşə-ixtisas təhsili pilləsinin dövlət standartları və proqramı”, “Təhsil haqqında dövlət sənədlərinin nümunələri və onların verilməsi qaydaları”, “ilk peşə-ixtisas təhsili üzrə ixtisasların təsnifatı” sənədləri qəbul edilmişdir. Azal Səhmdar Cəmiyyətinin dəstəyi ilə 12 sayılı Bakı peşə liseyində, Aviasiya cihazlarının təmiri üzrə mexanik ixtisası ilə bağlı təlim-tədris mərkəzi yaradılmışdır. Sumqayıtda 10 sayılı peşə liseyində əlavə tədris otaqları tikilmişdir. Lənkəran peşə liseyində müxtəlif peşələrin tədrisi üçün otaqları və emalatxanalar yaradılmışdır. Azərbaycan hökuməti və Heydər Əliyev fondu ilə Yunesko arasında “Azərbaycanın peşə-texniki təhsilinin təkmilləşməsi” layihəsinin həyat keçirilməsi ilə bağlı 2007-ci ildə saziş imzalanmışdır. Ümumi dəyəri 489.290 ABŞ dolları olan bu layihənin

məqsədi mehmanxana xidməti və İKT ixtisasları üzrə müasir tələblərə cavab verən yeni dərs vəsaitlərinin, peşə təhsili üzrə kadrların ixtisas artırmaları üçün təlim resurs mərkəzinin yaradılmasından ibarət idi. Bu layihənin reallaşması üçün Yaponiya hökuməti də 203.400 ABŞ dolları həcmində vəsait ayırmışdır.

Ölkəmizdə mühəndis-pedaqoji heyətin ixtisas səviyyəsinin artırılması ilə əlaqədar əhəmiyyətli işlər görülmüşdür. Belə ki Dövlət Proqramı dairəsində ilk peşə-ixtisas təhsil müəssisələrində işləyən mühəndis-pedaqoji heyəti nəinki ölkədə, həmçinin ölkə xaricində təlimlərə cəlb edilməsi mümkün olmuşdur.

Ölkəmizdə peşə-ixtisas təhsili sahəsində mövcud olan problemlərdən biri də Azərbaycan dilində dərslik, dərs vəsaitlərinin və proqramların çatışmamazlığıdır. Belə ki, müstəqilliyimizin ilk illərində ana dilində ədəbiyyatla təchizatda bir sıra çətinliklər var idi. Kitabxanalardakı olan vəsaitlərin əsas hissəsini rus dilindəki və yaxud tərcümə olunmuş ədəbiyyatlar təşkil edirdi. Bununla bağlı Dövlət Proqramının icrası zamanı bu problemin də həll edilməsi sahəsində ciddi işlər həyata keçirildi. Qısa müddət ərzində 30-dan yuxarı peşə üzrə yeni dərslik və dərs vəsaiti hazırlanmış və şagirdlərin ixtiyarına verilmişdir. Bu gün peşə təhsili sahəsində bəzi problemlər hələ də qalmaqdadır. 60-a qədər peşə məktəbinin əsaslı təmirə ehtiyacı var. Bəzi ixtisaslar üzrə kadr hazırlığı üçün uyğun texnika və avadanlıqlara ehtiyac var. Daha bir vacib problem ilk peşə-ixtisas təhsili müəssisəsində mövcud olan yataqxanalarla bağlıdır. Belə ki, hazırda 50-ə yaxın ilk peşə-ixtisas təhsili müəssisəsində yataqxana olmasına baxmayaraq, bir neçəsini çıxmaq şərtilə qalanlarının hamısında 1200-dən yuxarı məcburi göçkün ailəsi məskunlaşmışdır.

Təssüflə qeyd etməliyik ki, ermənistanın təcavüzü nəticəsində torpaqlarımızın 20 faizinin işğalı, 4 mindən artıq sənaye və kənd təsərrüfatı müəssisəsinin və 300 mindən artıq iş yerinin işğal olunmuş ərazilərdə qalması, 1 milyondan artıq soydaşımızın öz dogma yurd yuvasından didərgin düşməsi, eləcədə yeni iqtisadi münasibətlərə keçid, sosial bəla olan işsizliyi daha da kəskinləşdirmiş və mövcud əlaqələrin qırılması, siyasi-iqtisadi problemlər texniki peşə təhsilinin tənəzzülünə səbəb olmuşdur. Bu müddət ərzində 60-dan çox peşə təhsili müəssisəsinin

fəaliyyəti dayandırıldı, birləşdirildi və ya onların bazasında orta-ixtisas təhsilli müəssisələri yaradıldı.

Hazırda respublika təhsil nazirliyi bir neçə şirkətlə birgə peşə təhsili ilə bağlı layihələr həyata keçirir. Belə ki Azərsell MMC, Azərsun Holding, ARDNŞ, Gilan turizm, Gilan İnşaat və digər şirkətlərlə texniki peşə təhsili müəssisələri arasında sıx əlaqələr yaradılmışdır. Azərsun Holding şirkəti ilə Təhsil müəssisələri ilə əməkdaşlıq layihəsi çərçivəsində niyyət protokolu imzalanmışdır. Biznes və təhsil müəssisələri ilə əməkdaşlıq layihəsi çərçivəsində isə peşə məktəblərinin inkişafı layihəsi həyata keçirilməkdədir. 7 sayılı peşə liseyinin bazasında KÜR şirkətinin dəstəyi ilə informasiya-kommunikasiya texnologiyası üzrə yeni laboratoriya, 12 sayılı Balı peşə liseyinin bazasında Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin dəstəyi ilə rabitə sahəsi üzrə ixtisaslaşdırılmış emalatxana və s. yaradılmışdır.

Göstərmək lazımdır ki, sovetlər dövründə Azərbaycanda peşə təhsili sürətlə inkişaf etmişdir. Milli təhsil sisteminin tərkib hissəsi olan texniki peşə təhsili sahəsində başlanan islahatın nəticələri demək olar ki, öz yaxşı nəticələrini verməkdədir. Xüsusilə bu sahədə qəbul olunan Dövlət Proqramı müstəqil ölkəmizdə peşə təhsilinin inkişafına əsaslı stimül verdi.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev peşə təhsilinin inkişafını çox əhəmiyyətli hesab edərək, hələ o dövrdə hər hansı bir iri müəssisənin istifadəyə verilməsindən əvvəl, həmin müəssisə üçün ixtisaslı işçi qüvvəsi hazırlaya bilən texniki-peşə məktəbinin yaradılmasına böyük diqqət yetirdi. Vaxtı ilə yaranan ən böyük müəssisələr olan Bakı şəhərində “Məişət kondisionerləri”, “Azon”, Gəncədə Büllür və çini qablar zavodları, Xalça fabriki üçün peşə-ixtisas kadrları hazırlayan texniki peşə məktəbləri kompleksləri tikilib istifadəyə verilmişdir. Bundan başqa respublikada fəaliyyət göstərən texniki peşə məktəblərində peşə təhsili ilə yanaşı, orta təhsil almaq imkanı da yaradılmışdır.

Əsas təhsil bazasında peşə ilə yanaşı ümumi orta təhsil olan qrupların tədris planlarında ümumtəhsil fənlərinə orta məktəblərin X-XI sinifləri üçün nəzərdə tutulmuş saatlar həcmində vaxt ayrılmışdır. Texniki peşə təhsili müəssisələrinin

mühəndis-pedaqoji işçilərin yeni tədris planlarının tətbiqi ilə əlaqədar aşağıdakı təkliflərin həyata keçirilməsini məqsədə uyğun hesab edirik: 1) yeni tədris planlarının tətbiqi zamanı bir sıra peşələrin spesifik xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması məqsədə müvafiq olardı; 2) riyaziyyat, kimya, fizika və digər ümumtəhsil fənlərinin tədrisi peşə fənləri ilə sıx əlaqədə aparılmalıdır.

Texniki peşə təhsili müəssisələrində kadr hazırlığı keyfiyyətinin yüksəldilməsi və onun müasir dövrün tələblərinə cavab verən konseptual yanaşmaların işlənməsini, bu sahədə strateji fəaliyyət proqramının hazırlanmasını zəruri edir.

1.2. Müasir şəraitdə peşə-ixtisas təhsilinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi sahəsində qarşıda duran əsas vəzifələr

Müasir şəraitdə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin zəruri fəhlə kadrları ilə tam təmin edilməsinə mövcud peşə məktəblərinin respublika üzrə səmərəli yerləşdirilməsi də əhəmiyyətli təsir göstərir. Buna görə də əsas vəzifələrdən birində kadr hazırlığı ilə mövcud iş yerlərinin sayı arasında tarazlığı təmin edən şərait yaradılmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Hazırda peşə-ixtisas təhsili sisteminin daha da genişləndirilməsi və onların ölkə ərazisində məqsədə uyğun yerləşdirilməsi, bununla bərabər mövcud əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi üzrə bir sıra məsələlərin həllində, xüsusilə, azad əmək ehtiyatlarının ictimai istehsala cəlb edilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Bununla bərabər qeyd etməliyik ki, yeni texnikanın və müasir texnologiyanın tətbiqi işçilərin işçi keyfiyyətinin yüksəldilməsini tələb edir. Belə keyfiyyətə yüksək peşə usatlığı texnikanı, texnologiyanı yaxşı bilmək, yaradıcı yeniliklərə malik olmaq daxildir. Müasir texnikanın və texnologiyanın əsas xarakterik xüsusiyyətlərindən biri onun işçi qüvvəsinin keyfiyyətindən asılı olması, ondan istifadə forması və istehsala daxil olması səviyyəsidir.

Müasir dövrdə peşə məktəblərinin şəhər, rayonlar və kənd yerləri üzrə təşkilində və onların yerləşdirilməsində yol verilən çatışmazlıqlar bir tərəfdən mövcud əmək ehtiyatlarının sürətlə artdığı rayonlarda ixtisaslı işçi qüvvəsinin çatışmazlığına, digər tərəfdən də əhalinin bir rayondan digər rayon və şəhərə həddindən artıq hərəkət etməsinə səbəb olur.

Hazırda yeni istehsal sahələrinin yaradılması, müəssisələrdə əmək bölgüsünün inkişaf etdirilməsi, elmi-texniki tərəqqinin yeni nəliyyətlərinin istehsala tətbiq edilməsi fəhlə kadrlarının hazırlanmasını, kadrlar hazırlığının forma və sistemlərinin daimi olaraq təkmilləşdirilməsini tələb edir və bu prosesi müntəzəm olaraq inkişaf etdirilməli və həmişə istehsalın müvafiq tələblərinə uyğun gəlməsinə nail olunmalıdır.

Müasir şəraitdə kadrların hazırlanması sahəsində aşağıdakı əsas vəzifələr durur:

- Peşə təhsili müəssisələrində kadr hazırlığının ölkə iqtisadiyyatının inkişafına və əmək bazarının tələblərinə uyğun yüksək texnologiyalı istehsal və xidmət sahələrinə istiqamətləndirmək;
- Gələcək fəhlələrin ümumi mədəni və texniki səviyyəsinin vəhdətliyinin təmin edilməsi nəticəsində mürəkkəb maşınları idarə edə bilən kadrların hazırlanması;
- Mütərəqqi təhsil formalarından istifadə etməklə fasiləsiz peşə təhsili sisteminin daha da təkmilləşdirmək və bu istiqamətdə işçilərin iş yerində təhsilini davam etdirmək üçün lazımı şərait yaratmaq.
- Bir neçə müasir maşın və avadanlığa xidmət edə bilən geniş profilli fəhlə kadrların hazırlığı;
- Əmək bazarının tələblərinə müvafiq olaraq işsiz və qeyri məşğul əhaliyə peşə öyrədilmsinə və yenidən hərlamalarına peşə təhsili müəssisələrində mümkün şərait yaratmaq;
- Peşə texniki müəssisələrində və firmalarda ixtisaslı fəhlə kadrların hazırlığının səmərəsini artırmaq;
- Peşə təhsilinin müəssisələrinin rəhbər mühəndis-pedoqoji işçilərinin ixtisasının artırılması və yenidən hazırlanması işçini inkişaf etdirmək üçün əlavə tədbirlər həyata keçirmək. Respublikanın peşə məktəbi və peşə liseylərində çalışan ixtisas fənn müəllimləri arasında mühəndis pedoqoqların sayı kifayət qədər deyil;
- Təhsil sahəsində islahat proqramına uyğun olaraq peşə təhsilini müasir tələblər baxımından təkmilləşdirmək, xidmət sahələri üçün yüksək ixtisaslı kadrlar hazırlamaq. Bu göstərilənləri həyata keçirmək üçün təhsil sistemində prioritet istiqaməti dərin biliyə, yüksək peşə hazırlığına, məsuliyyət hissinə, bacarığa, yüksək dünyagörüşünə malik olan və onu daim inkişaf etdirməyə qabil olan şəxsiyyət formalaşdırmaqdan

ümumbəşəri dəyərlərə sahib olan, müstəqil və yaradıcı düşünən vətəndaşlar tərbiyə etməkdən ibarət olmalıdır.

Müasir dövrdə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri və qeyri maddi istehsal sahələri üçün ixtisaslı fəhlə kadrlar hazırlığı əsasən iki formada həyata keçirilir.

Peşə məktəblərində ixtisaslı fəhlələrin hazırlanmasının gələcəkdə daha da yaxşılaşdırılması tədrisin təşkilindən, mühəndis-pedoqoji kadrların və istehsal təlimi ustalarının düzgün seçilməsindən, yerləşdirilməsindən və hazırlanmasından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Orta təhsilli ixtisaslı fəhlə hazırlayan texniki-peşə təhsili bazasının genişləndirilməsi, onların müasir laboratoriyalarla və avadanlıqlarla təmin edilməsi və s. tək tədris plan-proqramının deyil, eyni zamanda mühəndis pedoqoji kadrların və istehsal təlimi ustalarının hazırlanmasının yenidən təşkil edilməsini və daha da təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Sənayenin inkişafının müasir mərhələsində peşə təhsili sistemində ixtisaslı fəhlə kadrlarının daha da keyfiyyətli hazırlanmasını təmin edən peşə məktəblərinin tədris texniki bazasının, fəhlə kadrlarının hazırladığı sənaye sahəsinin və ya müəssisəsinin maddi texniki bazasında baş verən dəyişikliklərə uyğun olaraq təzələnməsi, texniki-peşə təhsili sisteminin inkişafına və spesifik xüsusiyyətlrinə uyğun olaraq, onların mühəndis pedoqoji kadrları və istehsal təlimi ustaları ilə tam təmin edilməsi, şagirdlər arasında peşə təmayüllü üzrə aparılan işlərin daha da artırılması və s. bu kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi xüsusi ilə böyük əhəmiyyət kəsb edir.

1. Şəhər və kənd texniki-peşə liseyləri;
2. Bilavasitə istehsalatda.

Müasir iqtisadi ədəbiyyatlarda göstərdiyi kimi şəhər texniki peşə məktəblərində isə bir ildən iki ilə kimi müyyən edilmişdir. Burada təhsil müddətindəki fərq mövcud peşələrin sadə və mürəkkəblik dərəcəsindən asılıdır. Adətən, texniki peşə məktəblərində iqtisadiyyatın bütün sahələri üçün mürəkkəb peşələr üzrə fəhlə kadrları hazırlanır. Qeyd etməliyik ki, burada hazırlanan fəhlələr istehsal hazırlığı ilə yanaşı geniş nəzəri və ümumtexniki hərtərəfli biliyə malik olurlar. Texniki peşə məktəblərində təhsil müddəti bir il olan peşələr üzrə fəhlə

kadrları, adətən, ikinci dərəcəli, iki illik təhsil müddətində iki-üç, üç illik də isə daha yüksək dərəcəli fəhlə kadrları hazırlanır. Texniki peşə məktəblərin tədris planında gənclərin istehsalat təliminə, xüsusi texnologiyanın, texniki mexanikanın, riyaziyyatın, elektrotexnikanın, mexanikləşdirmə və avtomatlaşdırmanın əsaslarının öyrənilməsinə xüsusi diqqət verilir. Texniki peşə məktəblərində hansı peşələr üzrə fəhlə kadrları hazırlanmalıdır. Bunun siyahısı respublika Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir. Respublikada Təhsil Nazirliyi texniki peşə məktəblərə bilavasitə rəhbərlik edir, bazarın tələbatından asılı olaraq bu məktəblərin peşə üzrə kadrlar hazırlığı istiqamətini müəyyənləşdirir.

İlk peşə-ixtisas təhsili müəssisələrinin social statusunun yüksəldilməsini, peşə məktəbləri və peşə liseylərində tədris olunan ixtisasların təbliğini, məlumatların hamı üçün əlçatan olmasını təmin etmək, məqsədi ilə Təhsil Nazirliyi tərəfindən Peşə Seçiminə Dəstək Sistemi (PSDS) internet sahifəsi istifadəyə verilib.

Son dövrlərdə texniki peşə məktəblərinin işəgötürən təşkilatlarla əlaqələri genişləndirməkdədir. Belə ki, ayrı-ayrı texniki peşə məktəblərinin “Kür” MMC, “Azərsun Holding”, “Büllur”, “Bakı Tikiş Evi”, “KNAUF” və s. şirkətlərlə sıx əməkdaşlıq əlaqələri yaranıb, həmin müəssisələrin tələbatın ödəyəcək ixtisaslı kadrların hazırlanması üçün müqavilələr imzalanıb.

Peşə təhsilinin ictimai statusunun yüksəldilməsi, milli peşə kurikulumunun yaradılması, Milli İxtisas Çərçivəsinin hazırlanması, qeyri-normal peşə təhsili sisteminin inkişaf etdirilməsi, özəl peşə təhsili şəbəkəsinin yaradılması və digər bu kimi məsələlər peşə təhsili sisteminin gələcək inkişaf etdirilməsi, özəl peşə təhsili şəbəkəsinin yaradılması və digər bu kimi məsələlər peşə təhsili sisteminin gələcək inkişaf istiqamətlərini təşkil edəcək.

Respublikada ixtisaslı fəhlə kadrların hazırlanmasında ən basılıca məsələlərdən biri texniki peşə məktəblərində kadrlar hazırlığının ümumi sayının və peşələr üzrə sayının düzgün proqnozlaşdırılmasıdır. Texniki peşə məktəblərdə ixtisaslı fəhlə kadrların sayı respublika şəhər və kənd məktəbləri üzrə hesablanır.

Bununla əlaqədar olaraq məktəblərin şəbəkəsi, məktəblərə qəbul və buraxılış da müəyyənləşdirilir.

Müasir dövrdə peşə məktəblərlə yanaşı firmalar, ilk öncə sənaye müəssisələri kütləvi peşələr üzrə fəhlə kadrlar hazırlığının əsasını təşkil edir. Firmalarda fərdi, briqada və qrup formasında istehsalat təlimi ilə bərabər xüsusi təşkil edilmiş məktəb və kurs formasında da kadrlar hazırlığı həyata keçirilir. Belə məktəb və kurslarda fəhlələrin istehsalat təlim istehsalatdan ayrılmaq və ayrılmamaq şərtlə təşkil olunur. Kurs və məktəblərdə daha mürəkkəb ixtisaslar üzrə hazırlanır. Məsələn, belə kurs və məktəblərdə ocaqçılar, elektrik və qaz qaynaqçıları, maşinistlər, sazlayıcılar, briqadirlər, ustalar hazırlanır. İstehsalatdan ayrılmadan təşkil olunan kurs və məktəblər bir müəssisədaxili təşkil edilir və həmin müəssisənin gücü ilə aparılır. İstehsalatdan ayrılmaqla təşkil olunan kurs və məktəblər isə birdfəlik və yaxud daimi müəssisələrarası daha mürəkkəb peşələr üzrə kadrlar hazırlığı üzrə təşkil olunur.

Hal-hazırda qeyd etdiklərimix istehsalatda məhsul istehsalı ilə yanaşı kadrlar hazırlığını da mühüm bir iqtisadi göstərici kimi tələb edir. İxtisaslı fəhlələrin hazırlıq planını tərtib edərkən aşağıdakılar əsas götürülməlidir:

- həmin planların tərtib olunduğu dövrün axırında işçilərin peşə-texniki tərkibində baş verəcək dəyişikliklərin proqnozunun müəyyən edilməsi;
- buraxılış ilinin axırına işçilərin peşə üzrə sayı;
- müəssisələrin ayrı-ayrı peşələr üzrə əlavə işçi qüvvəsinə olan tələbatı, daha sonar firma yuxarıda qeyd olunan formalarda öz gücü ilə ixtisaslı fəhlə kadrları hazırlığı planını tərtib edir, bəzi peşələr üzrə firma özü fəhlə kadrları hazırlamaq iqtidarına olmadıqda texniki peşə məktəblərdə həmin kadrların hazırlanması üçün sifariş planı tərtib edir.

Müəssisələrdə kadrların hazırlığı planı həmin müəssisənin real tələbatı və elmi-texniki tərəqqinin müasir tələblərinə uyğun olaraq tərtib olunmalıdır.

Bazar münasibətləri şəraitində fəaliyyət göstərən ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, digər amillərlə yanaşı gənclərin peşə və ixtisas baxımından düzgün formalaşması əmək bazarının tələb və təklif arasındakı tarazlığı, əhəlinin səmərəli məşğulluğunu təmin edərək həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasında, yoxsulluq həddində və ondan aşağı səviyyədə yaşayanların xeyli azaldılmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

Qloballaşan dünyada iqtisadi cəhətdən müstəqilliyini təmin etmək istəyən hər hansı bir ölkənin siyasi varlığı və iqtisadi dəyanətliyi, milli iqtisadiyyatın formalaşması, onun kəmiyyət və keyfiyyətə daha da artırılması, hər şeydən əvvəl, ümumbəşəri dəyərlərlə zənginləşməsi yeni təhsil sisteminin təşkili ilə birbaşa bağlıdır.

Azərbaycanda son illərdə təhsil sahəsində ciddi dəyişikliklər baş vermiş, xeyli sayda yeni məktəb binaları tikilib istifadəyə verilmiş, milli ruhda yeni dərs vəsaitləri tərtib edilmiş, tədrisin keyfiyyəti xeyli yaxşılaşdırılmış və s. Təhsil sahəsində, xüsusilə onun ümumi təhsil məktəblərində keyfiyyətə əldə edilən yüksək uğurlara baxmayaraq, təhsilin əsas və son məqsədi olan gənclərin peşə və ixtisasa yiyələnmək istəyi ilə, ona nail olmaq imkanları arasındakı illərə yaranmış fərq daha dərinləşmişdir.

Gənclərin peşə və ixtisasa yiyələnmək imkanlarının azalması, hər şeydən əvvəl, ittifaq dövründə tam orta təhsil bazasında ixtisaslı fəhlə kadrların hazırlanmasında əhəmiyyətli rol oynayan texniki peşə təhsili məktəblərinin və onlara qəbul olunan gənclərin sayının ciddi sürətdə azalması xeyli təsir göstərmişdir.

Bu gün ölkəmizdə fəaliyyət göstərən bazar strukturları iş təcrübəsi olan və bazar iqtisadiyyatı prinsiplərini bilən mütəxəssislər axtarışındadır. Digər tərəfdən isə ölkədə ali təhsilli işsizlər ordusu mövcuddur.

Buna görə də, ölkədə işsiz və işaxtaran vətəndaşların məşğulluğunun təmin edilməsi, onların əmək bazarında rəqabət davamlı və müasir tələblərə cavab verən müvafiq peşə və ixtisaslara yiyələnməsini zəruri edir. Digər bir fakt, hər bir

ölkədə təqribən 120-130 min gənc orta məktəbi bitirir. Onların təqribən 25-30 mini ali, 15-17 mini orta ixtisas və 15-20 mini peşə təhsili müəssisələrinə qəbul olur, yerdə qalan təqribən 70.000-ə yaxın gənc peşəsiz-sənətsiz əmək bazarında özünə yer axtarmağa məcburidir. Bu isə peşə təhsili ilə bağlı problemlərin çox qısa müddətdə həllinə ehtiyac olduğunu söyləməyə əsas verir. Bu problemləri bir neçə istiqamətə ayırmaq olar. İlk növbədə ölkədə peşə məktəblərinin və burada təhsil alanların sayının azalmasını qeyd etmək olar. Hazırda ölkəmizdə 114 texniki-peşə təhsili müəssisəsi var. Onlardan 7-si ölkəmizin işğal olunmuş rayonlarının payına düşdüyü üçün hazırda 107 texniki-peşə təhsili müəssisəsi fəaliyyət göstərir. Fəaliyyətdə olan texniki-peşə təhsili müəssisələrinin 47-si peşə liseyi və 60-ı isə peşə məktəbidir. Bunların da 4-ü Naxçıvan Muxtar Respublikasının, 35-i Bakı şəhərinin 68-i isə respublikanın digər şəhər və rayonlarının payına düşür.

Cədvəl 1. İlk peşə-ixtisas təhsil müəssisələri (ilin əvvəlinə)

	1991	1995	2000	2005	2010	2015	2016
İlk peşə-ixtisas təhsili müəssisələrinin sayı	176	162	108	110	108	113	113
Onlarda təhsil alanların sayı, nəfər	82188	42277	22696	21563	25562	25414	24482

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi.

Peşə məktəblərinin sayı və peşə təhsili alanların sayı 90-cu illərlə müqayisədə azalığından, sənaye müəssisələri və şirkətlərin əksəriyyəti ixtisaslı fəhlə tapmaqda çətinlik çəkirlər. Məsələn, tədqiqat aparan zaman olduğumuz “Akkord” şirkətinin kadrlar şöbəindən də bildirdilər ki, onlar əsasən əlində sertifikatlı, diploma olan peşə sahiblərinə üstünlük verilər: “Amma kadrları çox çətinliklə tapırıq. Müsahibəyə gələnlər arasında peşəkarlar, öz işini bilənlər çox az olur. Hazırda kran maşinistinə ehtiyacımız var, əmək birjalarına da müraciət etmişik, amma yaxşı mütəxəssis tapa bilmirik. Müsahibəyə 24 gələnlər arasında texniki-peşə məktəbini bitirib heç nə bilməyənlər də olur. Buna görə də bəzən vakansiyaya uyğun işçilər

təcrübəli işçilərimizin yanında təcrübə keçir, sınaq müddəti ərzində öyrənə bildikləri təqdirdə, onları işə götürürük”.

Onu da qeyd edək ki, peşə məktəblərində təhsil alanların heç də hamısı təhsilini başa vurmur. Müxtəlif səbəblərdən peşə məktəblərindən təhsilini tamamlamadan çıxanların sayı kifayət qədərdir. Məsələn, 2015-ci ildə isə cəmi 15 min 354 nəfər peşə-ixtisas təhsili müəssisələrini bitirib ki, bu da 90-cı illərin əvvəli ilə müqayisədə 4-5 dəfə azdır.

Cədvəl 2. Peşə-ixtisas təhsil müəssisələrinə qəbul olunan və bitirənlərin sayı

Göstərici	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
İlk peşə-ixtisas təhsili müəssisələrin sayı (ədəd)	162.0	108.0	110.0	108.0	109.0	108.0	108.0	112.0	113.0
İlk peşə-ixtisas təhsili müəssisələrində şagirdlərin sayı (nəfər)	42277.0	22696.0	21563.0	25562.0	27330.0	28993.0	30664.0	29234.0	24482.0
İlk peşə-ixtisas təhsil müəssisələrinə qəbul (nəfər)	21644.0	12880.0	12560.0	13497.0	15743.0	16511.0	18394.0	16066.0	15354.0
İlk peşə-ixtisas təhsil müəssisələrini bitirmiş şagirdlərin sayı (nəfər)	28603.0	12489.0	11091.0	12485.0	13011.0	13789.0	15246.0	16708.0	15222.0
İlk peşə-ixtisas təhsil müəssisələrində müəllimlərin sayı (nəfər)	2536.0	1939.0	1853.0	1996.0	1969.0	1874.0	1794.0	1804.0	1683.0

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi.

Aparılan təhlil nəticəsindən məlum olurki hər beş texniki peşə təhsilli məzundan birinin iş tapmaq şansı olur. Təhsil alanların ümumi sayında peşə təhsil müəssisəsini bitirənlərin sayının az olması da bununla bağlanır. Təhsil Nazirliyinin məlumatına görə, Azərbaycanda təhsil alanların təxminən 1,5 faizi texniki peşə

məktəblərinin payına düşür. Bu rəqəm Gürcüstanda 3 faizdən artıqdır. Qazaxıstansa isə təhsil alanların təxminən 13 faizi texniki peşə yönümlü məktəbləri bitirib.

Cədvəl 3. Azərbaycanı iqtisadi fəal əhalinin təhsil üzrə bölgüsü (min nəfər)

Yaş qrupları	İqtisadi fəal əhali, cəmi	O cümlədən təhsil üzrə					
		ali təhsil	orta ixtisas təhsili	ilk peşə-ixtisas təhsili	tam orta təhsil	ümumi orta təhsil	ibtidai təhsil
Cəmi	4915,3	800,9	528,9	266,0	2950,4	325,4	43,7
15-19	98,8	-	5,2	2,7	75,1	15,6	0,2
20-24	489,3	80,6	54,4	22,1	281,4	49,9	0,9
25-29	714,4	174,1	83,2	24,8	377,7	54,0	0,6
30-34	703,9	92,6	56,8	34,1	489,6	26,9	3,9
35-39	590,8	85,5	38,6	39,0	402,7	21,8	3,2
40-44	575,0	66,8	54,1	33,0	390,6	28,0	2,5
45-49	613,8	101,2	71,5	38,5	369,2	28,6	4,8
50-54	610,9	81,7	81,3	30,0	378,7	34,7	4,5
55-59	356,4	98,1	66,0	23,8	126,5	34,8	7,2
60-64	1264,4	98,1	14,7	13,2	55,9	17,6	6,3
65+	35,6	1,6	3,1	4,8	3,0	13,5	9,6

Cədvəl 4. Azərbaycanı iqtisadi fəal əhalinin təhsil üzrə bölgüsü (min nəfər)

	Cəmi, min nəfər	Onlardan qadınlar	Cəmi, faiz	Onlardan qadınlar
Cəmi	2135,4	1411,2	100,0	66,1
Ali təhsil	264,8	136,9	12,4	51,7
Orta ixtisas təhsili	262,7	162,3	12,3	61,8
ilk peşə-ixtisas təhsili	91,8	52,2	4,3	56,9
Tam orta təhsil	858,4	598,3	40,2	69,7
Ümumi orta təhsil	536	362,7	25,1	67,7

İbtidai təhsil	108,9	87,5	5,1	80,3
Təhsili olmayanlar	12,8	11,3	0,6	88,1

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi.

Statistikadan da göründüyü kimi, peşə təhsili məzunların iş tapması ali və orta ixtisas təhsili məzunlara nisbətdə daha çətinidir. Halbuki, yaxşı təhsil görmüş texniki peşə təhsilli mütəxssis əmək bazarında özünə daha tez iş tapmalıdır. Çünki onun təklifi biznes strukturlarına daha yaxındır. Bunun da səbəbi peşə təhsilinin səmərəli təşkil olunmamasıdır. Birincisi, Azərbaycanda işləyənlərin peşə və ixtisasları üzrə statistika aparılmır. Belə statistika aparılsaydı, hər il texniki peşə üzrə ixtisaslı məzunların iş tapma dinamikasının necə dəyişdiyini görmək olardı. Texniki-peşə təhsil sisteminin düzgün qurulmasında ən birinci şərt kimi əmək bazarını öyrənmək və bu sahənin inkişafı üçün sahibkarlıq subyektləriylə əlaqəli işləmək vacib sayılır.

Texniki peşə təhsilinin keyfiyyətini, orda öyrədilən biliklərin nə dərəcədə mənimsənilməsinin ölçü kriteriyası isə məzmunların iş tapma tezliyini göstərən statistika ola bilərdi. Təəssüf ki, Azərbaycanda nə peşə məktəbləri, nə nazirlik, nə də Dövlət Statistika Komitəsi belə bir təhlili aparır.

Bu baxımdan peşə təhsili sisteminin keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə Təhsil Nazirliyi Müasir Azərbaycan Peşəkarlar Layihəsinin icrasına başlamasını müsbət addım kimi qiymətləndirmək olar. Bu layihə çərçivəsində masir tipli pilot peşə təhsili komplekslərinin yaradılması nəzərdə tutulub. Bu il ilk peşə-ixtisas təhsili müəssisələrinin inkişaf prioritetlərinə uyğun olaraq 5 pilot layihə reallaşdırılacaq, ölkəmizin peşə təhsili sistemində ilk dəfə məzunlara beynəlxalq ixtisas dərəcəsi veriləcək. Bundan əlavə ilk peşə-ixtisas təhsili müəssisələrində çalışan müəllimlərin attestasiyasının başlanması planlaşdırılır. Regionların social-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramına uyğun olaraq ehtiyac duyulan bir sıra yeni ixtisasların açılmasını da nəzərdə tutulur.

Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin “Azərbaycn Respublikasının Təhsil Nazirliyi yanında Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin yaradılması və fəaliyyətinin təmin

edilməsi haqqında” 2016-cı il 20 aprel tarixli Fərmanına əsasən Təhsil Nazirliyi yanında Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyi yaradılıb və Əsasnaməsi təsdiq edilib.

Agentliyin əsas fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- peşə təhsilinin əmək bazarının tələblərinə fasiləsiz uyğunlaşdırmaq məqsədi ilə əlçatan, səriştələrin inkişafı və karyera yönü davamlı peşə və təliminin həyata keçirilməsi;
- ilk peşə-ixtisas təhsili sahəsində peşə hazırlığının səmərəliliyinin artırılması və rəqabət qabiliyyətli ixtisaslı kadrların hazırlanmasının təmin edilməsi;
- ilk peşə-ixtisaslı təhsili müəssisələrinin maddi-texniki bazasının inkişafı;
- işəgötürənlərlə birgə dövlət-biznes əməkdaşlığı çərçivəsində yeni proqramların həyata keçirilməsi;
- qeyri-formal və informal üsullarla əldə edilmiş səriştələrin tanınması ilə bağlı metodikaların hazırlanması və tətbiqinin təmin edilməsi.

Agentlik məzunlara veriləcək təhsil sənədinin beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən tanınması istiqamətində müvafiq iş aparır.

Eyni zamanda bir neçə ay əvvəl “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”na uyğun olaraq Nazirlər Kabineti tərəfindən Bakı və Gəncə şəhərləri üzrə ilk peşə-ixtisas təhsili müəssisələri şəbəkəsinin rasionallaşdırılması ilə bağlı qərarın da bu sahədə ciddi dönüş yaradacağını düşünmək olar. Bu qərarın nəticəsində 32 peşə təhsili müəssisəsi rasionallaşdırılaraq 13 peşə təhsili mərkəzi yaradılıb.

Təhsil Nazirliyi tərəfindən yaradılan Peşə Seçiminə Dəstək Sistemi (PSDS) portal (www.psds.edu.az) da bu sahədə müsbət addımlardan biri kimi dəyərləndirilməlidir. Bu həm Azərbaycan cəmiyyətində peşə təhsilinə olan marağın daha da artırılmasına təkan verəcək, həm də orta məktəb şagirdlərinin peşələrlə daha yaxından tanış etməyə, şagirdləri bacarıq və maraq dairələrinə

uyğun olan peşə sahələrinə istiqamətləndirməyə, məzunların işəgötürənlərlə əlaqə qurmalarını təmin etməyə imkan yaradacaq. Nəticədə gənclərin məşğulluğunu daha asan təmin etmək olacaq.

Təbii ki, dövlətin həyata keçirdiyi bu tədbirlər də ölkədə məşğulluğun təmin edilməsində peşə təhsilinə rolunun əhəmiyyətindən xəbər verir. Ancaq bu işlərlə parallel olaraq, peşə-ixtisas təhsil müəssisələri rəqabətə hazır olmalı və mövcud qanunvericilik çərçivəsində maddi-texniki bazalarının gücləndirilməsi işinə əlavə tökan verməlidirlər.

İnkişaf etmiş ölkələrdə peşə məktəbləri, əksəriyyətinin brendinə rast gəlinir. Belə qəbul olunub ki, peşə məktəbləri istehsalda çalışacaq kadr hazırlayırsa, bu işlə məşğuldurlarsa, bu imici qazanmalıdırlar. Azərbaycanda da bu həyata keçirilməlidir. Bu, həm də orda oxuyan məzunun brendi ola bilər ki, sabah iş axtaranda köməyinə çatsın.

Avropada peşə məktəblərini iqtisadiyyatın əsas gücü sayırlar. Ona görə də, Qərb hökumətləri keyfiyyətli və təminatlı tədris üçün bütün imkanlardan yararlanırlar. Azərbaycanda bu təhsilin səmərəli olması və yeniyetmələrin ona maraq göstərməsi üçün peşə məktəb və liseylərdə həm də öyrədilən ixtisas üzrə biznes qurmaq vərdişləri aşılanmalıdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə peşə təhsilini seçənlər ixtisaslarına təkcə işəgirmə vasitəsi kimi baxmırlar. Onlar həm də yeni biznesə başlamaq üçün təhsili əldə edirlər. Yəni, ixtisasla biznes təhsili birləşdirilir. Çünki sahibkarlara sadə işçi qüvvəsi yox, iş prosesində ortaya çıxan problemləri həll etməyi, qərar verməyi bacaran, social məsuliyyəti anlayan işçi lazımdır. Bu həm də peşə məktəblərini bitirənlərin öz bizneslərini qurmalarına və beləliklə də məşğulluğun təmin olunmasına şərait yaradar. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, dünya üzrə yaxın 10 ildə iş yerlərinin yarısından çoxu ali təhsilli mütəxəssislərə deyil, orta səviyyəli peşəkarlara nəsib olacaq. Bu peşəkarlar isə peşə təhsili vasitəsilə yetişəcəklər. Bu baxımdan Azərbaycanda işsizlik probleminin həlli, məşğulluğun təmin olunması xeyli dərəcədə peşə təhsilini, kadr hazırlığının təşkilindən və keyfiyyətindən asılı olacaq.

Qeyd etmək lazımdır ki, texniki-peşə təhsili sahəsində aparılan təhlillər nəticəsində məlumdur ki, bu sahədə bir sıra həll olunmalı problemlər mövcuddur. Belə ki, bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun rəqabət davamlı ixtisaslı fəhlə kadrlarının hazırlanması üçün texniki-peşə müəssisələrinin əksəriyyətinin maddi-texniki bazası günün tələblərinə cavab vermir. Müasir şəraitdə istifadə olunan əksər avadanlıq fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlmişdir. 2001-ci ildən peşə məktəbi və peşə liseylərinə tədrisin əyani və təlimin texniki vasitələri, yeni nəsil kompüterlər, müasir konstruksiyalı dəzgahlar, maşın və mexanizmlər ayrılır. Texniki təhsil müəssisələrində ümumtəhsil və ixtisas fənn kabinetlərində, laboratoriyalarda, kompüterlər və digər avadanlıqların miqdarı normativ sənədlərdə nəzərdə tutulduğundan azdır. Son bir neçə ildə ölkənin texniki-peşə təhsil müəssisələrində təhsil alan şagirdlərin sayı xeyli azalmışdır.

FƏSİL II

Respublikada peşə-ixtisas təhsilinin mövcud vəziyyəti

2.1. Peşə-ixtisas təhsili vəziyyətinin təhlili

Ölkəmizin müstəqillik qazandığının başlanğıc illərində respublikada mövcud olan real ictimai-siyasi şərait və qeyri sabitlik, bütün əksər sahələrdə olduğu kimi, peşə təhsilinin inkişafına da mənfi təsir göstərmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin “Azərbaycan Respublikasında peşə təhsilinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında” 23 avqust 1996-cı il tarixli qərarı ilə peşə təhsili müəssisələrinə peşə məktəbi və peşə liseyi statusu verilmiş, mövcud peşələrin yeni siyahısı verilmiş və təsdiq edilmiş, maddi texniki bazası müasir tələblərə uyğun olmayan bir sıra peşə təhsili müəssisələri ləğv edilmişdir.

Müasir elmi-texniki tərəqqi birinci növbədə ixtisaslı kadr olmasını, eyni zamanda onların nəzəri cəhətdən yüksək hazırlığını, mürəkkəb əmək və istehsal proseslərindən baş açmasını və onu idarə etməyə bacarığı olmasını tələb edir. Bu da profilə uyğun kadr hazırlığı və ümumiyyətlə, işçilərin kəmiyyət və keyfiyyət tərkibinin yaxşılaşdırılmasını tələb edir.

Ölkəmizdə texniki peşə təhsilinin inkişaf tarixinin təhlili göstərir ki, bu təhsil pilləsi cəmiyyətin müxtəlif inkişaf mərhələlərində formalaşaraq tarixi bir yol keçmiş və respublika iqtisadiyyatının bütün sahələrinin ixtisaslı fəhlə kadrlarına olan tələbatının ödənilməsində əsas rol oynamışdır. Ölkəmizdə texniki-peşə təhsili ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərlik etdiyi 1982-1996-cı illərdə daha sürətlə inkişaf etmişdir. Həmin dövrdə 100-dən artıq texniki peşə məktəbi yaradılmışdır. Ötən əsrin 80-ci illərində ölkəmizdə 185 texniki-peşə məktəbi fəaliyyət göstərirdi ki, onlarda da 109 min şagird təhsil alırdı. Respublikanın peşə təhsili müəssisələrində 101 peşə üzrə 23146 şagird təhsil alır ki, onların da təlim tərbiyəsi ilə 6251 nəfər, o, cümlədən 4271 nəfər mühəndis-pedaqoji işçi fəaliyyət göstərir. Respublikada fəaliyyət göstərən 107 texniki-peşə

təhsili müəssisəsinin 44 komplekslərdə, 45 uyğunlaşdırılmış binalarda, 8-i cəzaçəkmə müəssisələrində yerləşir.

Respublikamızda ixtisaslı kadrların hazırlığı milli tələblərə əsasən həyata keçirilməlidir. Qlobalaşmanın geniş üsvət aldığı müasir cəmiyyətin formalaşdırdığı intellektə və biliklərə söykənən iqtisadiyyatın yarandığı müasir dövrdə hər bir ölkənin siyasi, iqtisadi və sosial inkişafı və onun malik ola biləcəyi yüksək elmi tutumlu texnologiyalara hansı dərəcədə sürətlə yiyələnmə biləcəyindən asılıdır.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanda texniki-peşə təhsili sahəsində ən ciddi problemlər kimi, maddi-texniki və tədris bazasının müasir tələblərə cavab verməməsi, tədris avadanlığının, texnika, maşın və mexanizmlərin, demək olar ki, tam yararsızlığı, mühəndis-pedaqoji işçilərin əmək haqqının həddən artıq aşağı olması, məzunların zəruri bilik və bacarıqlara malik olmaması və digər problemlər müəyyənləşdirilib. Peşə təhsilinə ayrılan vəsaitin həcmi artırılrsa da, bu vəsaitin 85 faizdən artığı əmək haqqı, təqaüd və kommunal xidmətlərin ödənilməsinə sərf edilib. Bu baxımdan peşə təhsilinin sürətli inkişafı üçün ayrılan vəsait kifayət etmir. Təhsilə ayrılan ümumi büdcə xərclərində texniki peşə təhsilinə ayrılan vəsaitin ümumi məbləği 3%-dən aşağıdır ki, bu da sahənin inkişafına imkan vermir. Bu səbəbfən peşə müəssisələrində təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək üçün lazım olan resurslardan istifadə etmək mümkün olmur.

Qeyd edək ki, 2015-ci ildə isə 15 min 354 nəfər peşə-ixtisas təhsili müəssisələrini bitirib. Onlara 1683 müəllim dərs deyib.

CƏDVƏL 5. İlk peşə-ixtisas təhsil müəssisələrində müəllimlərin sayı

	1991	1997	2002	2009	2010	2014	2015	2016
Müəllimlərin sayı (əsas heyət)- cəmi	3465	2069	1922	2163	1996	1804	1683	1673
o cümlədən:								
Qadınların sayı	...	1019	1023	1363	1198	1163	1149	1180

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

Cədvəldən göründüyü kimi, son 20 il ərzində müəllimlərin sayı təxminən 2 dəfə azalıb. Əksər peşə məktəblərində müəllimlər 140-170 manat maaş alır ki, bu da həmin sahəyə kadr cəlb olunmasına imkan vermir. Xüsusən kişi müəllimlərin sayı kəskin azalıb ki, bu da həm maaşın azlığı, həm də tədris olunan peşələrin strukturu ilə bağlıdır. Bu baxımdan lisüeylərdə ixtisasların sayını artırmaq və xaricdə hazırlıq keçən müəllimləri məktəblərə cəlb etməklə peşə təhsilinə marağı yüksəltmək üçün burada çalışanlara yüksək əmək haqqı verilməlidir.

Bu həm də regionalarda məşğulluğun təmin olunması üçün vacibdir. Təssüf ki, hazırda ölkənin bütün regionları üzrə peşə təhsili alanların sayı 10 minə belə çıxmır. Aşağıdakı cədvəldən də bunu görmək mümkündür.

Cədvəl 6. Peşə ixtisas təhsili müəssisələrinə şagird qəbulu

İlk peşə ixtisas təhsili müəssisələri	2014-2015-ci tədris ilində şagird qəbulu planı				
	Cəmi qəbul	3 illik	2 illik	1 illik	Ödənişli qəbul
Bakı Peşə Məktəb və Liseyləri	4380	1200	780	1240	1160
Cəzaçəkmə ilk peşə-ixtisas təhsili müəssisələrində	1100	0	0	1100	0
Naxçıvan MR	440	0	40	400	0
Sumqayıt	460	320	0	20	120
Gəncə Peşə Məktəb və Liceyləri	860	260	60	240	300
Rayon PL	3160	1480	140	860	680
Rayon PM	3700	0	1020	1860	820
Peşə Tədris Mərkəzləri	380	0	120	160	100
Bakı Sahibkarlıq Peşə Məktəbi	140	0	0	0	140
Cəmi	14620	3260	2160	5880	3320

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi

Qeyd edək ki, Avropada peşə məktəblərini iqtisadiyyatın əsas gücü sayılır. Buna görə də, Qərb hökumətləri keyfiyyətli və təminatlı tədris üçün peşə məktəblərinin inkişafı üçün hər cür şərait yaradır, lazımi vəsait ayırır. Avropada hər il yeniyetmələrin ən azı 20-25 faizi peşə təhsilinə yönəlir, Azərbaycanda isə bu rəqəm 10 faiz civarındadır. Bunların böyük bir hissəsi məktəbdən çıxarılan, attestat almaq üçün məcburiyyətdən peşə məktəblərinə üz tutanlardır. Hazırda respublikanın ilk peşə-ixtisas təhsili müəssisələrində 126 peşə üzrə 23850 şagird təhsil alır. 2015-2016-cı il üzrə qəbul sayı 16990 nəfər olub: “İlk peşə ixtisas təhsilinin müddəti 1-3 ildir. Orta məktəb məzunlarının yalnız 11%-i peşə təhsilinə müraciət edir. Peşə təhsili məzunlarından 10-11%-i təhsilini davam etdirir. Dövlət peşə-ixtisas təhsili müəssisələrində 5507 nəfər çalışır ki, onlardan 3555-i rəhbər və mühəndis-pedaqoji, 1952-si qeyri-pedaqoji işçilərdir”.

Qeyd edək ki, Təhsil Nazirliyinin məlumatına görə son illər ilk peşə-ixtisas təhsili müəssisələrinə müraciət edənlərin təxminən 15-16%-i hərbi xidmətindən sonra, 9-10%-i və ya orta-ixtisas təhsili müəssisələrinə qəbul olunmadıqdan sonra, 8-10%-i əvvəllər iş təcrübəsi olanlar, 2-3 %-i hazırda işləyənlər olub.

Rəqəmlərdən göründüyü kimi, məktəbi bitirənlərin cəmi 6-7 %-i peşə məktəblərinə üz tutur. Qərb ölkələrində isə bu rəqəm 20 faizdən az deyil. Eləcə də Qərbdə doqquzuncu sinfi bitirənlərin 20 %-i peşə məktəbinə gedir. Azərbaycanda isə bu rəqəm 5-6 % təşkil edir.

Çox acınacaqlı haldır ki, doqquzuncu sinifi bitirib məktəbdən ayrılan şagirdlərin böyük hissəsi peşə təhsilinə cəlb olunmur. Məsələn, son illərin rəqəmlərin əldə edə bilməsək də, 2007-ci ildə doqquzuncu sinifi bitirib məktəbdən ayrılan şagirdlərin 64 minindən yalnız 4 mini peşə məktəbinə üz tutub.

Aşağıdakı cədvəllərdə də görünür ki, tam və ümumi orta təhsil əsasında peşə məktəblərinə müraciət edənlərin sayı məktəbi bitirənlərin çox az bir hissəsini təşkil edib.

**Cədvəl 7. İlk peşə-ixtisas təhsil müəssisələrində təhsil alanlar
(ilin əvvəlinə)**

	1991	1995	2000	2005	2010	2015	2016
Təhsil alanların sayı, nəfər	82188	42277	22696	21563	25562	25414	24482
tam orta təhsil bazasında	...	...	4229	4121	4557	4517	5008
ümumi orta təhsil bazasında	...	...	13682	13278	14444	13127	13131
gənclərə tam orta təhsil verməyən qruplar	...	...	3641	3060	4077	4833	3112
Ədliyyə Nazirliyinin islah əmək müəssisələrinin peşə məktəblərində	...	...	700	975	896	1082	1020
xüsusi peşə məktəblərində	...	...	15	25	21	8	4
sürücü hazırlığı kursları	...	...	429	104	-		
ödənşli əsaslarla hazırlıq müəssisələrində	...		...		1567	1847	2207

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

Cədvəl 8. İlk peşə-ixtisas təhsil müəssisələrinə qəbul (ilin əvvəlinə, nəfər)

	Qəbul olunanların sayı
1991	54231
1996	13252
2005	12560
2010	13497
2012	16511
2013	18394
2014	16066
2015	13225
2016	15354
Əyani ilk peşə-ixtisas təhsil müəssisələrində	11795
o cümlədən:	
tam orta təhsil bazasında şöbələrə	4765
ümumi orta təhsil bazasında şöbələrə	5126
gənclərə tam orta təhsil verməyən qruplara	1904
Ədliyyə Nazirliyinin islah əmək müəssisələrində peşə məktəblərinə	1020
Xüsusi peşə məktəblərinə	-
Ödənişli əsaslarla hazırlıq müəssisələrinə	2539

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

İlk peşə-ixtisas təhsili - əmək bazarının tələbatına uyğun olaraq, ümumi orta təhsil və tam orta təhsil bazasında müxtəlif sənətlər və kütləvi peşələr üzrə ixtisaslı işçi kadrların hazırlanmasını təmin edir. İlk peşə-ixtisas təhsili mülkiyyət formasından asılı olmayaraq peşə-ixtisas təhsili müəssisələrində və təhsil fəaliyyəti üçün xüsusi razılığı olan ayrı-ayrı təşkilatların, müəssisələrin, əmək birjalarının, məşğulluq idarələrinin və digər müvafiq qurumların təhsil strukturlarında həyata keçirilir və məzmunlara müvafiq istiqamətlər üzrə ilk peşə dərəcələrinin verilməsi ilə başa çatır. İlk peşə-ixtisas təhsil müvafiq təhsil proqramları əsasında təşkil olunur. İlk peşə-ixtisas təhsili müəssisələrinə ümumi orta təhsil bazasında qəbul olunanlar peşə ixtisas ilə yanaşı, tam orta təhsil almaq hüququna malikdirlər. Orta ixtisas təhsili cəmiyyətin və əmək bazarının tələbatına uyğun olaraq, ümumi orta təhsil və tam orta təhsil bazasında ayrı-ayrı fəaliyyət sahələri üçün müxtəlif ixtisaslar üzrə orta ixtisas təhsilli mütəxəssis hazırlığını təmin edir.

Cədvəl 9. İlk peşə-ixtisas təhsil müəssisələrini bitirənlərin sayı (ilin əvvəlinə, nəfər)

	İlk peşə-ixtisas təhsil müəssisələrini bitirənlərin sayı
1991	54681
1996	25888
2005	11091
2010	12485
2011	13011
2012	13789
2013	15246
2014	16708
2015	13529
2016	15222
Əyani olk peşə-ixtisas təhsil müəssisələrinə	12427
O cümlədən:	
tam orta təhsil bazasında şöbələrə	4370
ümumi orta təhsil bazasında şöbələrə	6032
gənclərə tam orta təhsil verməyən qruplara	2025
Ədliyyə Nazirliyinin islah əmək müəssisələrində peşə məktəblərinə	880
Xüsusi peşə məktəblərinə	-
Ödənişli əsaslarla hazırlıq müəssisələrinə	1915

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

Texniki peşə təhsilinin bu durumu həm təhsilin, həm də iqtisadiyyatın problemlərinə söykənir. Keyfiyyətli, yüksək səviyyəli kadr yetişdirilmir, ona tələbat da azdır. İşəgötürən ya ixtisasız, ya da yükəsk ixtisaslı işçi axtarır. Bir çox hallarda isə işəgötürən daha yüksək əmək haqqı müqabilində işləyən təhsilli kadr əvəzinə sadə işçi qüvvəsinə üstünlük verir. Belə halda təhsil müəssisəsi də keyfiyyətli kadr yetişdirməyə və rəqabətdə iştirak etməyə maraqlı olmur.

Avropa ölkələrində şirkətlər istehsal etdiyi məhsulu istehsal edən şəxsin peşəkarlığı ilə maraqlanır. Ona görə də peşə təhsili müəssisəsinin yetirməsini işə cəlb etməyə, şagirdlər arasında uğurlu kadr seçimi etməyə maraqlıdır. Buna görə bəzən peşə məktəbinə vəsait ödəyir və gələcəkdə işə götürməyi planlaşdırdığı şagirdə isə təqaüd ödəyir. Yəni, peşə təhsilinin maliyyələşməsində özəl şirkətlər yaxından iştirak edir. Azərbaycanda isə xarici bazara sənaye məhsulları ilə deyil, daha çox təbii resurslar hesabına çıxdığına görə işəgötürən mövcud standartlara cavab verəcək səviyyədə fəaliyyət göstərməyə, yüksək kadr ehtiyatına malik olmağa maraqlı deyillər. Bizdə özəl şirkətlər nəinki peşə təhsilinə vəsait ayırır, hətta şagird təcrübəyə götürmək belə minnətlə qarşılanır. Əslində işəgötürən təcrübəyə gələnləri minimum əmək haqqı ilə təmin etməli və ya gördüyü işin müqabilində müəyyən vəsaiti təhsil müəssisəsinin balansına köçürməlidir. Təsədüf deyil ki, Azərbaycanda peşə təhsilinin maliyyələşməsi əsasən dövlətin üzərindədir. Bunu aşağıdakı cədvəllərdən də görmək mümkündür.

**Cədvəl 10. İlk peşə-ixtisas təhsil müəssisələrində təhsil alanlar
(ilin əvvəlinə)**

	1991	1995	2000	2005	2010	2015	2016
Təhsil alanların sayı, nəfər	82188	42277	22696	21563	25562	25414	24482
Dövlət vəsaiti hesabına	...	...			23995	23567	22275
Ödənişli əsaslarla hazırlıq müəssisələrində	...	...	...	...	1567	1847	2207

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

Cədvəl 11. İxtisaslı peşə kadrlarının peşə təhsili

	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Peşə hazırlığı keçmişlər cəmi	5254	4792	9178	7745	6249	6914	7453
O cümlədən:							
Yenidən hazırlanmışdır	2143	1503	2530	1877	2610	2687	4029
İxtisaslarını artırmışlar	5196	3389	3669	7358	3333	4136	3888
Peşə hazırlığı keçmiş və ixtisaslarını artırmış işçilərin ümumi sayından təhsil almışdır:	10450	8181	12846	15103	10182	11050	11341
bilavasitə müəssisədə	4540	2153	3220	3845	2297	4091	4164
xarici ölkədə	123	118	203	112	103	49	33
qadınlar	1501	712	1058	735	479	665	440
təhsil müəssisələrində	18	186	896	197	748	1695	4002
ixtisasartırma institutlarında	...	...	...	...	...	86	218
ixtisasartırma kurslarında	...	...	...	...	...	5129	2924

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

İşəgötürənlərlə texniki-peşə təhsili müəssisələri arasında tərəfdaşlıq əlaqələrinin təşkil edilməsi və bu prosesin tənzimlənməsi məqsədilə Təhsil Nazirliyinin müvafiq dövlət qurumlarının nümayəndələri ilə yanaşı, qeyri-hökumət təşkilatlarının təmsilçiləri də daxil edilib.

Ancaq rəqabətli iqtisadiyyatın olmaması özəl şirkətlərdə texniki peşə məktəblərinin yetirmələrinə ehtiyacı hiss etdirmir. Təhsil Nazirliyinin apardığı monitorinqlər göstərir ki, işəgötürənlərin cəmi 40 faizi peşə məktəblərinə müraciət edir. O da bəzi hallarda, çox ixtisas üzrə peşə məktəbi bitirmədən iş tapmaq mümkündür. Məsələn, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin Baş Məşğulluq İdarəsinin 2014-cü il üçün məlumatına görə, müraciət edənlərin 30 mini işlə olunub ki, onlardan da 4 faizi texniki peşə təhsilli olub. Odur ki, yalnız rəqabətli iqtisadi mühitdə peşə məktəbləri keyfiyyətli kadr yetişdirməyə nail ola bilər. Əks halda peşə təhsilinə nə qədər vəsait xərclənsə istənilən nəticə əldə olunmayacaq. Bu baxımdan dəyişiklik peşə məktəbləri əmək bazarını izləməli,

monitorinq aparılmalıdır. Əmək bazarında iş yerlərinin ixtisas tələbi, yetişdirilən kadrların bu sayə nisbəti müəyyən edilməlidir. İndiyə qədər belə monitorinqlərin aparılmadığından əmək bazarında real iş, yerlərinin, ixtisasların, peşələrin sayı haqda məlumatlara da rast gəlinməyib. Monitorinqlər formal keçirilir. Monitorinq aparənlər məlumatları məşğulluq xidmətindən götürür. Ölkədə isə 100 işsizlə 5-6 faizlə məşğulluq xidmətinə müracət edir. Belə halda isə real tələbatı müəyyən etmək olmaz. Təsədüfə deyil ki, ölkədə iş axtaran və heç bir ixtisası olmayan işsizlərin sayı ilə müqayisədə məşğulluq xidmətləri tərəfindən peşə təliminə göndərilənlərin sayı arasında böyük fərq var.

Halbuki, Məşğulluq Xidmətində işsiz kimi qeydiyyatə düşən 40-50 mindən çox adamın təxminən 13 faizlə texniki peşə diplomunun sahibidir. Ekspertlərin fikirincə, peşə təhsil müəssisələrinin verdiyi təhsil məzunun iş tapmasına zəmanət vermədiyi üçün yeniyetmələr bu məktəblərə az meyl göstərilər.

Bu gün respublikada xalq təsərrüfatı sahələri və qeyri-maddi istehsal sahələri üçün ixtisaslı fəhlə kadrlar hazırlığı aşağıdakı sistemdə birləşmişdir: a) şəhər və kənd peşə-texniki liseylərdə; b) bilavasitə - istehsalatda.

Şəhər texniki peşə məktəblərdə təhsil müddəti bir ildən üç ilə kimi, kənd texniki peşə məktəblərində isə bir ildən iki ilə kimi müəyyən edilmişdir. Burada təhsil müddətindəki fərq mövcud peşələrin mürəkkəblik dərəcəsindən asılıdır. Adətən, texniki peşə məktəblərində iqtisadiyyatın bütün sahələri üçün mürəkkəb peşələr üzrə fəhlə kadrları hazırlanır. Burada hazırlanan fəhlələr istehsal hazırlığı ilə yanaşı geniş nəzəri və ümumtexniki hərtərəfli biliyə malik olurlar. Texniki peşə məktəblərində təhsil müddəti bir olan peşələr üzrə fəhlə kadrları, adətən, ikinci dərəcəli, iki illik təhsil müddətində iki-üç, üç illikdə isə daha dərəcəli fəhlə kadrları hazırlanır.

Texniki peşə məktəblərində hansı peşələr üzrə fəhlə kadrların hazırlanmasının siyahısı Respublika Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir. Respublikada təhsil nazirliyi texniki peşə məktəblərə bilavasitə rəhbərlik edir, bazarın tələbatından asılı olaraq bu məktəblərin peşə üzrə kadrlar hazırlığı istiqamətini müəyyənləşdirir. Peşələr üzrə fəhlə kadrları həyata keçirilərkən tarif-ixtisas-sorğu

kitabçaları əsas götürülür. Həmin kitabçalarda bütün sahələrə aid olan peşələrlə yanaşı, maşınqayırma, neft, toxuculuq və digər sahələr üzrə peşələrin dəqiq adları, dərəcələrin miqdarı, işin məzmunu və mürəkkəbliyi və s. əks olunur.

Şəhər texniki-peşə məktəblərinə nisbətən kənd texniki peşə məktəblərində məhdud adda peşələr kənd təsərrüfatı maşınlarının təmiri üzrə çilingər, elektricləşdirmə və radiolaşdırma üçün elektromexanik, müxtəlif peşədən olan inşaatçı fəhlələr və dəmirçi peşəsi üzrə kadr hazırlığı həyata keçirilir.

Respublikada ixtisaslı fəhlə kadrların hazırlanmasında ən başlıca məsələlərdən biri texniki peşə məktəblərində kadrlar hazırlığının ümumi sayının və peşələr üzrə sayının düzgün proqnozlaşdırılmasıdır. Texniki peşə məktəblərdə ixtisaslı fəhlə kadrlarının sayı respublika şəhər və kənd məktəbləri üzrə hesablanılır. Bununla əlaqədar olaraq məktəblərin şəbəkəsi, məktəblərə qəbul və buraxılış da müəyyənləşdirilir.

Hal-hazırda texniki peşə məktəblərlə yanaşı firmalar, birinci növbədə, sənaye müəssisələri kütləvi peşələr üzrə fəhlə kadrlar hazırlığının mühüm mənbəyini təşkil edir. Müəssisələrdə fəhlə kadrlar hazırlığının aşağıdakı formaları vardır: fərdi və briqada şagirdlik forması, habelə istehsalatdan ayrılmaq və ayrılmamaqla təşkil olunan müxtəlif məktəb və kurslar. Müəssisədə hazırlanan fəhlə kadrları işçi qüvvəsinə tələbatının ödənilməsində başlıca yer tutur.

Müəssisədaxili fəhlə kadrların hazırlanması hazırlıq müddəti 3-6 aydan çox olmayan, nisbətən sadə və kütləvi peşələr üzrə aparılır. Müəssisələrdə fərdi təlim fəhlə kadrların hazırlanmasında başlıca yer tutur.

Fərdi təlim formasında fəhlə kadrların hazırlanması bilavasitə hər bir şagirdin iş yerlərində təlimatçılar tərəfindən öyrənilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Təlimatçı usta, briqadir və yüksək ixtisaslı fəhlələrdən ola bilər. Təlimatçılar mövcud tarif-ixtisas-sorğu kitabçalarına əsasən fəhlələr hər hansı peşə üzrə əməli olaraq iş fəndlərini öyrənməyə və istehsalat verdiyi əldə etməyə kömək edir. Bütün peşələr üzrə şagirdlərin istehsalat təlimi üç mərhələdən keçir: 1) təlimçi tərəfindən işin göstərilməsi, nümayiş etdirilməsi və izah edilməsi; 2) şagirdlərə məşq etmə üzrə

verilməsi, yəni təlimatçının rəhbərliyi altında şagirdin müəyyən əməliyyatı təkrarən icra etməsi; 3) şagirdin kompleks iş fəndlərini müstəqil olaraq icra etməsi.

Briqada formasında fəhlə kadrları hazırlığı briqada halında təşkil olunan işlərdə həyata keçirilir. Məsələn, mexaniki yığma işlərində, dəmirçi sexində, təmir və s. sexlərdə istehsalat təlimi almaq üçün şagird briqadaları təşkil olunur. Şagirdlərə istehsalat təlimi vermək üçün hər briqadaya 1-2 təlimatçı ayrılır. Təlimatçı briqadir, usta, yaxud yüksək ixtisaslı fəhlə ola bilər. Briqadanın miqdar tərkibi peşələrdən və istehsalat şəraitindən asılı olaraq müəyyən edilir. İstehsalat təlimini qurtardıqdan sonra şagirdlər ixtisas imtahanlarını verirlər və bundan asılı olaraq onlara tarif dərəcəsi müəyyən edilir.

Fərdi və briqada formalarından başqa son vaxtlar qrup formasında da fəhlə kadrları hazırlığı həyata keçirilir. Qrup formasının briqada formasından fərqi ondan ibarətdir ki, burada kollektiv fərdi işlər icra edən fəhlələrdən təşkil olunur. Burada istehsalat təlimi peşə qrupları üzrə aparılır və təlim işləri xüsusi tədris-istehsalat emalatxanalarında və yaxud tədris briqadasında aparılır. Qrup forması daha mürəkkəb peşələr üzrə fəhlə hazırlığından istifadə olunur. Qrupa azad olunmuş təlimatçı başçılıq edir.

Firmadaxili fəhlələrin peşə-texniki təlimi həmin müəssisəyə daxil olanların bir qisminin peşə hazırlığının lazım gəlməsi, işləyənlərin ixtisasının artırılması, mexanikləşdirmə və avtomatlaşdırma ilə əlaqədar olaraq istehsalatdan çıxanların yenidən hazırlanması fəhlələrin əlavə olaraq peşələr üzrə hazırlanması zərurətindən irəli gəlir.

Firmalarda fərdi, briqada və qrup formasında istehsalat təlimi ilə bərabər xüsusi təşkil edilmiş məktəb və kurs formasında da kadrlar hazırlığı həyata keçirilir. Belə məktəb və kurslarda fəhlələrin istehsalat təlimi istehsalatdan ayrılmaq və ayrılmamaq şərtlə təşkil olunur. Kurs və məktəblərdə daha mürəkkəb ixtisaslar üzrə hazırlanır. Məsələn, belə kurs və məktəblərdə ocaqçılar, elektrik və qaz qaynaqçıları, maşinistlər, sazlayıcılar, briqadirlər, ustalar və normalaşdırıcılar hazırlanır.

Adətən, istehsalıdan ayrılmadan təşkil olunan kurs və məktəblər bir müəssisədaxili təşkil edilir və həmin müəssisənin gücü ilə aparılır. İstehsalatdan ayrılmamaqla təşkil olunan kurs və məktəblər isə birdəfəlik və yaxud daimi müəssisələrarası daha mürəkkəb peşələr üzrə kadrlar hazırlığı üzrə təşkil olunur.

Həmin kursların proqramı, adətən texniki peşə məktəblərin proqramına bənzəyir. Kurslar üzrə təşkil olunan peşə qruplarındakı fəhlələrin sayı mövcud qaydaya görə 10 nəfərdən az və 30 nəfərdən çox olmamalıdır. Həmin kurslarda istehsalat təlimi ilə yanaşı nəzəri biliklərin təlimi əsas yer tutduğuna görə müxtəlif fəndlərdən dərs demək üçün mühəndis-texnik işçilər və müəllimlər dəvət olunurlar. Daimi kursların isə, əyani məktəblərdə olduğu kimi, daimi müəllim kadrları vardır.

Texniki peşə məktəblərində və istehsalda hazırlanan fəhlələrin peşələr üzrə tərkibinin təhlili göstərir ki, təcrübədə, bəzi müəssisə, idarə və nazirliklər gənclərin daha çox rəğbət bəslədiyi peşələr üzrə fəhlə kadrlarının bilavasitə istehsalda və ikinci dərəcəli peşələr üzrə texniki-peşə təhsili sistemində sifariş verməklə hazırlanmasına cəhd göstərirlər. Bu da öz növbəsində texniki peşə məktəblərində hazırlanması tələb olunan peşələr üzrə fəhlələrin texniki-peşə təhsili məktəblərində hazırlanmasına gətirib çıxardır. Hər iki halı istehsalın səmərəliliyinin artırılması nöqteyi-nəzərindən qənaətbəxş hesab etmək olmaz. Çünki, birinci halda təhsil müddətinin az olması ilə əlaqədar olaraq, gənclər bu və ya digər peşə üzrə xüsusilə mürəkkəb peşələr üzrə biliyə tam yiyələnmiş, ikinci halda istehsalda təhsil müddəti az olduğundan texniki-peşə təhsili məktəblərinə gələn gənclərin sayı azalır. Hər iki hal son nəticədə gənclərin aldığı peşəyə marağın azaldır, onların peşəsini hətta iş yerini dəyişməyə vadar edir və nəhayət sənayenin fəhlə kadrlarla kəsirlə təmin edilməsinə səbəb olur.

Elmi-texniki tərəqqinin sürətlə tətbiq edildiyi indiki şəraitdə, gənclərin əmək fəaliyyətinə başlaması üçün onların peşə hazırlığı səviyyəsi ilk növbədə, ümumtəhsil məktəblərinin texniki-peşə məktəbləri ilə, müəssisələrin texniki-istehsal şöbələri ilə və bu işdə maraqlı digər təşkilatlarla əməkdaşlığın nə dərəcədə yaxşı təşkil edilməsindən xeyli asılıdır. Peşə təmayülü üzrə xidmət elə bir zəruri şəraitin yaradılmasına yönəldilməlidir ki, şagirdlər texniki-peşə məktəblərinə və ya

istehsala keçərkən bu və ya digər peşəyə maraq onların təsəvvüründə möhkəm kök salsın, onların hər bir yeni meydana gələn marağı aşkar edilməklə daha da inkişaf etdirilsin və möhkəmləndirilsin.

Texniki-peşə təhsili məktəbləri ixtisaslı fəhlə kadrların hazırlanması ilə yanaşı, ölkəmizdə icbari orta təhsilin müvəfəqiyyətlə həyata keçirilməsində də əhəmiyyətli rol oynayır.

Elmi-texniki tərəqqinin sürətlə tətbiq edildiyi indiki dövrdə ixtisaslı fəhlə kadrlarının hazırlanmasının müxtəlif formaları arasında nisbətən düzgün müəyyən edilməsi xüsusi ilə böyük əhəmiyyət kəsb edir. İstehsalın texniki bazasının inkişafı, təkmilləşməsi və icbari orta təhsilə keçirilməsi gələcəkdə ixtisaslı fəhlə kadrların texniki-peşə təhsili vasitəsilə hazırlanmasının genişləndirilməsini və təkmilləşdirilməsini tələb edir. Düzgünlüyünə heç bir şübhə olmayan bu tezis əsas tutaraq, bəzi iqtisadçılar hesab edir ki, fəhlə kadrlarının bilavasitə istehsalda hazırlanması, guya istehsalın inkişafını ləngidir və buna görə də bu forma gələcəkdə nəinki ixtisar olunmalı hətta ləğv edilməlidir.

Əlbəttə, belə bir fikirlə razılaşmaq olmaz. Çünki, fəhlə kadrlarının bilavasitə istehsalda hazırlanması formasının bir sıra nöqsanlarına baxmayaraq eyni zamanda müsbət cəhətləridə var və bu formanın imkanlarından hələ mükəmməl istifadə edilməmişdir. Fəhlə kadrlarının hazırlanmasının bu forması, müasir avadanlıqlarda və tədris emalatxanalaribib təşkili imkanı olmadığı şəraitdə təhsil ilə məhsuldar əməyin birləşməsini təmin edir, dəyanətliliyinə görə fərqlənir. Buna görə də müasir şəraitdə fəhlə kadrlarının hazırlanması formalarını təkmilləşdirmək şərtilə, texniki peşə məktəblərində və bilavasitə istehsalda hazırlanması tələb olunan peşələrin siyahısının tərtib edilməsi və bunlar arasında düzgün sədd qoyulması əsas şərtə çevrilir.

Peşə-ixtisas təhsili sisteminin xüsusiyyətlərini, onlarda fəhlə kadrlarının hazırlanmasının gələcəkdə daha da genişləndirməsini və yaxşılaşdırılmasını nəzərə alaraq, respublikamızın müvafiq ali və orta ixtisas təhsili məktəblərində texniki peşə sistemində işləmək üçün mühəndis-pedaqoji və istehsal təlimi ustaları hazırlayan fakültələr yaradılmasını məqsədəuyğun hesab edirik.

Sənayenin zəruri fəhlə kadrları ilə tam təmin edilməməsinə, mövcud texniki peşə məktəblərinin respublikamızın ərazisi üzrə düzgün yerləşdirilməməsi də xeyli təsir göstərmişdir. Texniki-peşə təhsili sisteminin genişləndirilməsi və onların respublika ərazisində düzgün yerləşdirilməsi, eləcə də əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi üzrə bəzi problemlərin həllində, xüsusilə azad əmək ehtiyatlarının ictimai istehsala cəlb edilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Texniki peşə məktəblərinin rayonlar, şəhər və kənd yerləri üzrə təşkilində və yerləşdirilməsində yol verilən nöqsanlar bir tərəfdən əmək ehtiyatlarının daha sürətlə artdığı rayonlarda ixtisaslı işçi qüvvəsinin çatışmamazlığına, digər tərəfdən də əhalinin bir rayondan digər rayona həddindən çox hərəkət etməsinə səbəb olur.

Əmək bazarının tələblərinə uyğun keyfiyyətli işçi qüvvəsinin formalaşması və bunun əsasında xalqın maddi və mədəni həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması ölkəmizin iqtisadiyyatında mühüm yer tutmuşdur. Bu mühüm sosial-iqtisadi vəzifələrin həyata keçirilməsi, hər şeydən əvvəl, maddi istehsal sahələrində yeni maşın və aparatların müasir tələbata uyğun tətbiqi ilə əlaqədar ixtisaslı kadrların hazırlanması, istehsalın düzgün idarə olunması, işçilərin iş və əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması, işçi qüvvəsindən tam və səmərəli istifadə olunması yolu ilə mümkündür.

İctimai istehsalın ixtisaslı işçi qüvvəsi ilə təmin olunmasında, ayrı-ayrı xalq təsərrüfatı sahələrində işçilərin əməyindən səmərəli istifadə etmək əsasında onların bu sahələr üzrə yenidən bölüşdürülməsi, ictimai çağırış formasında əmək ehtiyatları çox olan ərazilərdən az olan ərazilərə könüllü köçürülməsi və dövlət tərəfindən mütəşəkkil fəhlə toplanışı da mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir elmi-texniki tərəqqi ictimai istehsal üçün, hər şeydən əvvəl, ixtisaslı kadr olmasını, onların nəzəri cəhətdən yüksək hazırlığını, mürəkkəb istehsal proseslərindən baş açmasını və onu idarə etməyə qabil olmasını tələb edir. Bu isə profilə uyğun kadr hazırlığı və ümumiyyətlə, işçilərin kəmiyyət və keyfiyyət tərkibinin yaxşılaşdırılmasını tələb edir.

İctimai istehsal sahələri üçün ixtisaslı fəhlə kadrları hazırlanmasında fərdi, briqada və kurs təlim formaları, habelə texniki peşə məktəbləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İctimai istehsalda fərdi təlim yolu ilə hazırlanan işçi qüvvəsi xalq təsərrüfatı üzrə hazırlanan işçilərin demək olar ki, yarısından çoxunu təşkil edir. Lakin son illərdə sənaye müəssisələrində bu yolla hazırlanan ixtisaslı fəhlə kadrların xüsusi çəkisi azalmağa doğru meyl etmişdir. Bunun başlıca səbəbi texniki peşə məktəbi şəbəkəsinin genişlənməsi və onun kadr hazırlığında rolu və əhəmiyyətinin artmasıdır.

Tədqiqat göstərir ki, ictimai istehsalda fərdi təlim yolu ilə hazırlanan ixtisaslı işçilərin bütünlükdə hazırlanan ixtisaslı işçilərin 70%-ni təşkil edir və bu növ ixtisaslı fəhlə hazırlığı istehsalda fəhlə hazırlığının ən geniş forması hesab olunur.

İctimai istehsalda ixtisaslı işçi qüvvəsinin hazırlanmasında mühüm formalardan biri də texniki peşə məktəblərində hazırlıq formasıdır. İxtisaslı işçi qüvvəsi hazırlığının içərisində texniki peşə məktəbləri üzrə hazırlıq demək olar ki, 10-15%-ni təşkil edir. Texniki peşə məktəblərində ixtisaslı işçi qüvvəsinin hazırlanmasının xüsusi çəkiyə malik olması, texniki peşə məktəblərinin tədris bazasının ləng inkişafı və müasir elmi-texniki tərəqqinin tələblərinə kifayət dərəcədə uyğun olmaması və s. səbəblərlə əlaqədardır.

İndi ən vacib məsələlərdən biri birinci və ikinci dəfə peşə hazırlığı, yenidən hazırlanma, firma və firmadan kənar fəhlə kadrlarının hazırlanması, ölkə daxili və xaricdə təhsil, dövlət və özəl təhsil müəssisələrində peşələr üzrə kadr hazırlığının düzgün əlaqələndirilməsidir.

Fikrimizcə, ixtisaslı işçi qüvvəsinin hazırlanması üçün texniki peşə təhsili məktəblərinin sayının artırılmasının, onlarda lazımi təhsil şəraitinin yaradılmasının, təlim-tərbiyə işlərinin müntəzəm olaraq yaxşılaşdırılmasının və s. tədbirlərin ictimai istehsalın ixtisaslı işçi qüvvəsi ilə təmin olunmasında mühüm əhəmiyyətli ola bilər. Müasir elmi-texniki tərəqqinin sürətlə inkişafı yeni sənaye sahələrinin yaradılmasında və burada yeni maşın və avadanlıqların tətbiq olunmasında mühüm

kəsb etdiyi kimi, müxtəlif kateqoriyalı istehsal işçilərinin kəmiyyət və keyfiyyət tərkibində də mühüm dəyişikliklər etmişdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, ixtisaslı fəhlələrin sayının artması ilk növbədə əməyin mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması dərəcəsindən asılıdır. Çünki əllə görülən işlərin maşınlarla yerinə yetirilməsi əməyin keyfiyyətcə təkmilləşməsini göstərir və fəhlələrin ixtisasının yüksəldilməsini zəruri edir.

2.2. Gənclərin peşə və ixtisasa sahib olma imkanlarının genişəndirilməsi

Müasir şəraitdə ölkəmizin social, iqtisadi və siyasi sahədə qazandığı nailiyyətlər gənclərin düzgün formalaşdırılmasından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Hazırki gənclər daha məsuliyyətli anlarından qabiliyyətini, istəyini və gələcəyini düşünərək peşə və ixtisasını seçən sosial əhali qrupudur.

İqtisadi müstəqilliyini təmin etmək istəyən ölkəmizin siyasi varlığı və iqtisadi dəyanətliyi, milli iqtisadiyyatın formalaşması, onun kəmiyyət və keyfiyyətə daha da artırılması müasir, yeni təhsil sisteminin təşkili ilə sıx əlaqdardır.

Ölkəmizdə demoqrafik inkişaf proseslərinə müvafiq olaraq əmək ehtiyatlarının formalaşmasına və onlardan səmərəli istifadə olunmasında yaranmış digər ölkələrdən fərqlənən respublikamızda gənclərin peşə və ixtisasa yiyələnmək istəyi, ona nail olmaq imkanlarından üstün olmuş, nəticə etibarilə onların əksər hissəsi peşə və ixtisasa sahib olmadan ev və şəxsi təsərrüfatlarda məskunlaşmışdılar.

Son illər aparılan təhlillər nəticəsində məlum olurki, Azərbaycanda təhsil sahəsində əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermiş, bir sıra məktəb binaları tikilib istifadəyə verilmiş, tədrisin keyfiyyəti xeyli yaxşılaşdırılmış və s. Təhsil sahəsində, xüsusilə onun ümumi təhsil məktəblərində keyfiyyətə əldə olunan yüksək uğurlara baxmayaraq, təhsilin əsas məqsədi olan gənclərin peşə və ixtisasa yiyələnmək istəyi ilə, ona nail olmaq imkanları arasındakı illərlə yaranmış fərq daha da dərinləşmişdir. Belə ki, 2000-ci illərdə müqayisədə 2015-ci ildə tam orta məktəbin əyani şöbələrini bitirənlərin sayı 19,5 faiz artsada, onların peşə məktəblərinin və liseylərinin, orta ixtisas və ali təhsil məktəblərinin əyani şöbələri ilə əhatə olunması 59,1 faizdən 40,2 faizə qədər azalmışdır. Ölkəmizdə gənclərin əksəriyyəti peşə seçərkən təsadüfi amillərə əsaslanır. Texniki peşə məktəblərində və ya bilavasitə istehsalda peşə hazırlığına başlayarkən, öz gələcək əməyinin xarakteri haqqında təsəvvürü olmur. Bu da son nəticədə həmin peşəni seçdiyinə

görə gənclərdə peşimançılıq və ya onu dəyişmək əhval-ruhiyyəsi yaradır və fəhlə kadrların hazırlanması üzrə əlavə vəsait sərf edilməsinə, işçi qüvvəsi axınına və nəhayət işçi qüvvəsi çatışmamazlığına səbəb olur.

Müasir şəraitdə ümumtəhsil məktəblərində peşəyə marağın formalaşdırılması və gəncləri onların meylinə, səhhətinə və eləcədə iqtisadiyyatın müasir tələbatına uyğun peşələr seçməyə hazırlanması ilə kifayət qədər məşğul olurlar.

Müasir elmi-texniki tərəqqinin sürətlə tətbiq edildiyi indiki şəraitdə, gənclərin əmək fəaliyyətinə başlaması üçün onların peşə hazırlığı səviyyəsi ilk növbədə, ümumtəhsil məktəblərinin texniki-peşə məktəbləri ilə, müəssisələrin texniki-istehsal şöbələri ilə və bu işdə maraqlı digər təşkilatlarla əməkdaşlığın nə dərəcədə yaxşı təşkil edilməsindən xeyli asılıdır. Peşə təmayülü üzrə xidmət elə bir zəruri şəraitin yaradılmasına yönəldilməlidir ki, şagirdlər texniki peşə məktəblərinə və yaxud istehsala keçərkən bu və ya digər peşəyə maraq onların təsəvvüründə möhkəm kök salsın, onların hər bir yeni meydana gələn marağı aşkar edilməklə daha da inkişaf etdirilsin və möhkəmləndirilsin.

Respublikamızın ümumi təhsil müəssisələrində keyfiyyətə əldə edilən uğurlara baxmayaraq, təhsilin əsas məqsədi oılan gənclərin peşə və ixtisasa yiyələnmək istəyi ilə, ona nail olmaq imkanları arasındakı illərdə yaranmış fərq daha da dərinləşmişdir. Belə ki, 2010-cu illə müqayisədə 2015-ci tam orta məktəbin gündüz şöbələrini bitirənlərin sayı 14,5 faiz artsa da, onların peşə məktəblərinin və liseylərin, orta ixtisas və ali təhsil məktəblərinin əyani şöbələri ilə əhatə olunması 42,8 faizdən 40,5 faizə qədər azalmışdır.

Cədvəl 12. Tam orta məktəbin gündüz şöbələrini bitirənlərdən peşə, orta ixtisas və ali təhsil məktəblərinin gündüz şöbələrinə qəbul olunanların sayı (%-lə)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1. Tam orta məktəbi bitirənlər	94,2	123,0	116,4	116,8	117,5	107,7
2. Peşə orta ixtisas və ali təhsil məktəblərinə qəbul olunanlar, onlardan təhsil növlərinə görə:	39,6	42,0	36,6	38,2	42,5	43,6
- peşə məktəblərinə və liseylərə;	5,2	4,1	4,1	4,1	4,1	4,4
- orta ixtisas məktəblərinə;	11,9	13,6	12,2	11,9	13,3	12,9
- ali təhsil məktəblərinə	22,5	24,3	20,3	22,2	25,2	26,3
3. Tam orta məktəbi bitirənlərin peşə, orta ixtisas və ali təhsil məktəbləri ilə əhatə olunması	42,0	34,1	31,5	32,7	36,2	40,5

Aparılan təhlil nəticəsində aydın olur ki, maliyyə çətinliyi üzündən bazar iqtisadiyyatına keçidin ilk dövrlərində, ümumi təhsil müəssisələri istisna edilməklə, qalan təhsil növləri üzrə məktəblərdə oxuyanların sayı xeyli azalmışdır.

Cədvəl 13. Azərbaycanca təhsil növləri üzrə oxuyanların sayı (faizlə)

	2010-2011	2012-2013	2014-2015
Təhsil alanlar o cümlədən:	100,0	100,0	100,0
- ümumtəhsil məktəblərində	89,9	88,3	86,3
- peşə məktəblərində və liseylərdə	1,2	1,2	1,6
- orta ixtisas təhsili müəssisələrində	2,3	3,2	3,3
- ali təhsil müəssisələrində	6,5	7,2	8,8

Göstərmək lazımdır ki, müqayisə edilən dövrlərdə aparılan təhlilin nəticələri göstərir ki, təhsil alanların sayına və təhsilin növlərinə görə quruluşuna, eləcə də tam orta məktəbin gündüz şöbələrini bitirənlərin peşə və ixtisas təhsili ilə əhatə olunmasına həmin illərdə peşə-ixtisas təhsil müəssisələrinə tələbə qəbulunda baş verən dəyişikliklər xeyli təsir göstərmişdir.

Təhsilin növləri üzrə peşə, orta ixtisas və ali təhsil məktəblərinin gündüz şöbələrinə qəbul olunanların quruluşunda baş verən dəyişikliklər bir daha onu göstərir ki, bazar münasibətlərinə keçidin ilk illərində ali təhsil çəkisi sürətlə artdığı, peşə və liseylərin tam orta təhsil bazasında gündüz şöbələrinə qəbulun sürətlə azaldığı bir şəraitdə, orta ixtisas təhsili məktəblərinə qəbulun xüsusi çəkisi demək olar ki, sabit qalmışdır.

Tam orta məktəblərin gündüz şöbələrini bitirənlərin texniki peşə təhsili ilə əhatə olunma səviyyəsi 4,1 faizdən 3,5 faizə qədər, orta ixtisas təhsili ilə əhatə olunma səviyyəsi 15 faizdən 12 faizə qədər azalmış, ali təhsil üzrə bu 13,7 faizdən 24,4 faizə qədər artmışdır. Göründüyü kimi, gənclərin peşə və ixtisasa yiyələnmək imkanlarının azalması, əsasən texniki peşə təhsili məktəblərinin və onlara qəbul olunanların sayının ciddi azalması hesabına baş vermişdir.

Qeyd edilənlərdən başqa, gənclərin, eləcə də yaşlı əhalinin peşə hazırlığında və ixtisaslarının artırılmasında əvəzsiz xidmətləri olan müəssisə və təşkilatların da rolu ciddi şəkildə aşağı düşmüşdür. Statistik materialların təhlil göstərir ki, 2000-ci illə müqayisədə 2015-ci ildə müəssisə və təşkilatlarda peşə hazırlığı keçən fəhlələrin sayı 12,2 dəfə, o cümlədən ilk dəfə hazırlananların sayı 13 dəfə, ikinci peşəyə yiyələnənlərin sayı 14,3 dəfə, yenidən hazırlananların sayı isə 9,6 dəfə azalmışdır. Nəzərə alsaq ki, ölkə üzrə iqtisadiyyatın bütün sahələrində məşğul olanların 60 faizdən çoxunu ixtisaslı fəhlə kadrlar təşkil edir, onda son illərdə fəhlələrin hazırlanmasında yaranmış vəziyyəti qənaətbəxş hesab etmək olmaz.

Görünür, gənclərin peşə və ixtisasa yiyələnmək imkanlarının ildən-ilə məhdudlaşmasının nəticəsidir ki, 15 və yuxarı yaşda məşğul əhalinin tərkibində

texniki peşə, orta ixtisas və ali təhsil olanların sayı və xüsusi çəkisi azalmış, peşə təhsili olmayan ümumi tam orta, əsas orta və ibtidai təhsili olanların sayı və xüsusi çəkisi artmışdır.

Müasir dövrdə gənclərin peşə və ixtisasa sahib olma imkanlarının genişləndirilməsi gənclərin peşəyə münasibətini və meylinin müəyyənləşdirilməsi zərurəti meydana gəlir və bu işlər əsasən üç istiqamət üzrə aparılmalıdır:

1. Şagirdlərin müəyyən peşəyə meyl və qabiliyyətinin inkişafı; 2. Şagirdlərin müxtəlif əmək fəaliyyəti ilə tanış olmaları və peşələrin tətbiqi; 3. Fərdi, psixoloji və tibbi məsləhət, yəni şəxsiyyətin fiziki və psixi keyfiyyətlərini, bacarıq və vərdislərini aşkara çıxarmaq.

Aparılan təhlillər göstərir ki, şagirdlərin əksər hissəsi doqquzuncu və on birinci sinifləri qurtardıqdan sonra müəyyən peşə haqqında məlumatı almadan təhsilini istehsalatda əmək fəaliyyətini davam etdirirlər. Belə hallar peşələrin seçilməsi və peşələrə bələdçilik etmə işlərinin təşkilinin ümumi tələbatdan geridə qaldığını göstərir. Peşələrin başa düşülməsində və peşəyə qarşı meylin inkişaf etdirilməsində müəyyən müşavirələrin keçirilməsi, məsləhətlərin əhəmiyyətli rol oynayır. Ona görə ki, həyata keçirilən bu tədbirlər gənclərin gələcəkdə peşə haqqında müəyyən ilkin biliyə sahib olmalarına, müxtəlif mövcud peşələr üzrə əmək fəaliyyətinin vəzifələri, məzmunu haqqında təsəvvürün genişlənməsinə imkan yaradır. Bu göstərilənlər gənclərin mövcud peşələr üzrə ixtisaslaşmasına şərait yaratmaqla inkişaf etdirməyə əsas amil kimi təsir göstərir. Gənclərin peşə seçmələri olduqca mürəkkəb bir prosesdir. Gənclərin peşə seçmələri və onların əmək bazarının formalaşması əsasən aşağıdakı amillərlə şərtləşir:

- Müasir gənclərdə peşə seçmə təsəvvürünün zəif olması;
- Peşə seçmə aktının ailə münasibətləri ilə, ailənin sosial statusu ilə bağlılığı;
- Peşələrin seçilməsinə gənclərin psixoloji və fiziki hazırlığı vəziyyəti;
- Peşələrin özünün sosial aspektləri;

- Ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf tələbləri, meyli və səviyyəsi.

Gənclərin peşə seçimləri sosial-psixoloji, sosial-iqtisadi, işlə təmin olunma, peşə ərazi xüsusiyyətləri, məşğulluq, istehsal təlimi, peşənin sosial aspektləri, prestiji və başqa bu kimi çətin, mürəkkəb problemlərlə əlaqədardır. Eyni zamanda daimi əhalinin yaş qrupları üzrə sayında gənclərin xüsusi çəkisinin və sayının dinamik artımı bu problemi müəyyən dərəcədə çətinləşdirir. Bununla bağlı ən mürəkkəb, çətin, bəlkə də bazar münasibətləri şəraitində həll olunması bir problem olan məsələlərdən biri peşələrin, habelə məşğulluq növlərinin özünün sərbəst seçilməsi ilə peşə-ixtisas təhsilinin sosial-iqtisadi əhəmiyyətinin uzlaşdırılmasıdır. Bununla bərabər aparılan münasibətlər onu deməyə əsas verir ki, müasir gənclər, eyni zamanda ailələr tərəfindən peşə və məşğulluq növlərinin seçilməsi subyektiv qiymətləndirmə halı heç də təsadüfi deyildir. Ona görə də, peşələrin seçilməsində, o cümlədən, gənclərin peşə meylinin müəyyən edilməsində konkret həyat şəraitini, konkret sosial situasiyanı, onu əmələ gətirən amillərin sosioloji tədqiqatlarla izah etmə metodundan geniş istifadə etməyin böyük əhəmiyyəti vardır.

Müasir gənclərin peşəyə meyli, gələcək, əmək şəraiti və iş yerləri ilə yanaşı həm də onların sosial keyfiyyətindən, psixoloji xüsusiyyətlərindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Lakin ən başlıca məsələ gənclərin müəyyən peşəyə, əmək fəaliyyətinə fəal münasibətinin təmin edilməsidir. Bu, gələcək gənc fəhlənin, mütəxəssisin mövqeyinin, meylinin ümumiliyinin ideyalarla üst-üstə düşməsi demək olardı. Lakin müxtəlif sosial amillərin, motivlərin sosial keyfiyyət baxımından qeyri-pozitivliyi məqsədlərin belə bir identifikasiyasına imkan vermir. Peşə-ixtisas meylinin müəyyənləşməsində, peşələrin seçilməsində gənclər arasında cins və sosial mənşəli əsaslar üzrə sosioloji tədqiqatların aparılması da vacibdir. Onun üçün ənənəvi və yeni anket suallarından istifadə etmək olar. Sosioloji müşahidələr göstərir ki, bir peşə qızlar üçün maraqlı olduğu halda, oğlanlar üçün əksinə olur. Lakin elə peşələr vardır ki, hər iki cinsdən olan gəncləri təxminən eyni dərəcədə təmin edir.

Müasir şəraitdə fəhlə və mütəxəssis kadrların hazırlanması əmək bazarına uyğun olaraq yenidən qurulmalıdır. Burada ən başlıca şərt yeni istehsal və qeyri-istehsal strukturun tələbatının nəzərə alınmasıdır. İkincisi, strukturu dəyişikliklərin və yeni peşələrə olan tələbatla uyğun olaraq kadrların yenidən hazırlanmasıdır. Üçüncüsü, kadr hazırlığı çevik xarakter daşmalıdır. Dördüncüsü, kadrların yenidən hazırlığı, ixtisasının yüksəldilməsinin maliyyələşdirilməsi işləri dəqiq müəyyən edilməlidir. Beşincisi, kadr hazırlığı sistemi təhsil alan və işlə təmin olunacaq mütəxəssislər üçün eyni şəraitin olmasını nəzərdə tutmalıdır.

Bazar münasibətləri şəraitində gənclər problemi həm də onların işlə təmin olunması baxımından əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşmişdir. Maddi və qeyri-maddi istehsal sahələrinin işçi qüvvəsi ilə təmin edilməsində gənclər əsas rola malikdir. Çünki bu yaşda olan işçi qüvvəsi məşğulluğun təmin etmənin demək olar ki, əsas mənbəyi hesab olunur. Həm də gənclər daha uzunmüddətli əmək fəaliyyəti qabiliyyətinə malik olmaları ilə fərqlənilir. Bu kateqoriyadan olan əmək ehtiyatları yaşlı nəsllə nisbətən daha mürəkkəb peşə və ixtisas baxımından səciyyələnilir. Ona görə də gənclərin əmək bazarı həm peşə-ixtisas, həm ərazi və həm də sosial cəhətdən daha çəfivik və mobilliyi ilə fərqlənir. Gənc əmək ehtiyatları demokratik cəhətdən də çevik və fəal olurlar. Onlar habelə ərazi və ölkələr üzrə miqrasiya edənlər və məşğulluq sahələri işçi qüvvəsinin yenidən bölüşdürülməsində daha çox çevikliyə malikdirlər. Bütün bu cəhətlər həmin əmək qabiliyyətli yaşda olan adamların həm peşə hazırlığı və həm də onların səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsini sosial-iqtisadi inkişafın zəruri şərti kimi tələb edir. Burada ən vacib məsələlərdən biri də maddi və qeyr-maddi istehsal sahələrində işləyən fəhlə və qulluqçular içərisində gənclərin xüsusi çəkisinin, habelə ayrı-ayrılıqda sənaye, tikinti, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı, rabitə, ticarət, maarif, incəsənət və s. sferalarda onların işlə təmin olunma xüsusiyyətləri və motivlərinin sosioloji qaydada öyrənilməsidir. Bununla əlaqədar olaraq gənclər içərisində işsizliyin, o cümlədən, oğlan və qızlar üzrə işsizlərin tərkibinin öyrənilməsi daha vacibdir. İşsizlərin tərkibi öyrənilərkən aşağıdakılara diqqət yetirmək lazımdır: orta ixtisas və peşə təhsili məktəblərinin məzunları, ali təhsil

məktəblərini qurtaranlar, ümumtəhsil məktəblərinin məzunları, orta təhsili olmayalar, ali təhsili olmayanlar, 18 yaşından 30 yaşa qədər olanlar, peşə-ixtisas təhsili olmayanlar, islah əməkr düşərgələrindən azad olunanlar, hərbi xidmətdən təxris olunanlar və s.

Müasir şəraitdə gənclər, əhalinin yetginlik yaşından daha məsuliyyətli yaş mərhələsinə ilk addımını atan qabiliyyətini və eyni zamanda gələcəyini nəzərə alaraq peşə və ixtisasını daha ciddi düşünərək, dərk edərək seçən sosial-demoqrafik qrupu təmsil edir. Ölkəmizin sosial, iqtisadi və siyasi sahədəki uğurları, burada yaşayan gənclərimizin xalq təsərrüfatının bütün s bütün sahəsində formalaşmasından əhəmiyyətli dərəcəhələrində asılıdır.

Aparılan təhlil və müşahidələr zamanı aydın olur ki, hər bir insan özünün və ailəsinin günün tələbləri səviyyəsində layiqli yaşamasını təmin etmək üçün, onun mütləq işləməsi, işləməsi üçün zəruri iş yerinin və əmək şəraitinin olması və iş yerinin tələbatına uyğun peşə və ixtisasa sahib olması tələb olunur. Göstərilənlər olmadıqda, əvvəlki illərdəki həmyaşıdlarından həyata münasibətinə, yaşayış tələbatına görə ciddi fərqlənən müasir dövrün yüksək səviyyədə ümumi tam orta təhsil almış gənclərində cinayət törətmək yolu ilə yaşamaq meyli artır və bu cür yaşamaq, onların peşəsinə, adi həyat tərzinə çevrilir.

Hazırkı şəraitdə gənclərin peşə və ixtisasa sahib olma imkanlarının nisbətən azalmasına əsas təsir göstərən amillərdən biri də ödənişli təhsilin xeyli artması olmuşdur. Bu gün dövlət orta ixtisas təhsili məktəblərində təhsilini məktəblərində təhsilini davam etdirən gənclərin 40 faizindən çoxu, ali təhsil müəssisələrində 60 faizə qədəri müqavilə əsasında ödənişli təhsil alır. Gənclərin peşəyə yiyələnmək imkanlarını daha da hərtərəfli genişləndirmək məqsədilə bir sıra təkliflərin həyata keçirilməsi məqsədə uyğun olardı: 1) texniki peşə təhsili sisteminin kadr hazırlığındakı rolunun daha da artırılması; 2) orta təhsil müəssisələrində tətbiq edilən əmək dərslərinin və peşə yönümlü mərkəzlərinin fəaliyyətlərinin gənclərdə onların fikirlərini müəyyən peşələr üzrə istiqamətləndirmək məqsədilə inkişaf etdirilməsi; 3) müasir gənclərin peşə və ixtisas təhsili ilə tam əhatə olunmasına və

onun mütəşəkkil həyata keçirilməsinə nail olunması respublikamızda təhsil sahəsində aparılan islahatların əsas məqsədini təşkil etməlidir.

Müasir dövrdə aparılan təhlil nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, gənclər arasında işsizlik səviyyəsi iş və yuxarı yaşlı əhalinin işsizlik səviyyəsindən demək olar ki, 2 dəfə yüksəkdir ki, bu da iqtisadi qeyri-fəal gənclərin tərkibində əyani təhsil alanların daha çox olması və son illərdə daha da sürətlə artması ilə izah edilir. Son illərdə təhsil sahəsində, xüsusilə onun ümumtəhsil məktəblərində keyfiyyətə əldə edilən xeyli uğurlara və nailiyyətlərə baxmayaraq, təhsilin aparıcı məqsədi olan gənclərin peşə və ixtisasa sahib olma arzusu ilə ona nail olmaq imkanları arasındakı illərlə yaranmış fərq daha da dərinləşmişdir. Ona görə də gənclərin peşə və ixtisasa yiyələnmək məqsədilə texniki peşə təhsili sisteminin kadr hazırlığındakı rolunu və əhəmiyyətinin artırılmasını daha məqsədə uyğun hesab edirik. Hazırda peşə-ixtisas təlimində məqsəd ilk növbədə əhalinin əmək potensialını yaxşılaşdırmaq, məşğulluğun səmərəli strukturunun formalaşmasına təsir etməkdir.

Cədvəl 14. İqtisadi fəal əhalinin təhsil səviyyəsi və yaş qrupları üzrə bölgüsü

min.nəfər

Yaş qrupları	İqtisadi fəal əhali, cəmi	O cümlədən təhsil üzrə					
		ali təhsil	orta ixtisas təhsili	ilk peşə-ixtisas təhsili	tam orta təhsil	ümumi orta təhsil	ibtidai təhsil
Cəmi	4915,3	800,9	528,9	266,9	2950,4	325,4	43,7
15-19	98,8	-	5,2	2,7	75,1	15,6	0,2
20-24	489,3	80,6	54,4	22,1	281,4	49,9	0,9
25-29	714,4	174,1	83,2	24,8	377,7	54,0	0,6
30-34	703,9	92,6	56,8	34,1	489,6	26,9	3,9
35-39	590,8	85,5	38,6	39,0	402,7	21,8	3,2
40-44	575,0	66,8	54,1	33,0	390,6	28,0	2,5
45-49	613,8	101,2	71,5	38,5	369,2	28,6	4,8
50-54	610,9	81,7	81,3	30,0	378,7	34,7	4,5
55-59	356,4	98,1	66,0	23,8	126,5	34,8	7,2
60-64	126,4	18,7	14,7	13,2	55,9	17,6	6,3
65+	35,6	1,6	3,1	4,8	3,0	13,5	9,6

Aparılan təhlil materiallarından aydın olur ki, istər şəhər yerlərində, istərsə də kənd yerlərində peşə və ixtisas təhsili tələb olunan iqtisadi fəaliyyət növlərində məşğul olan gənclərin yarıdan çoxunun yuxarı yaşlı gənclər təşkil etmişdir ki, bu da həmin yaş qrupunda gənclərin vaxt etibarı ilə müəyyən peşə və ixtisasa yiyələnmək imkanlarına daha çox malik olması ilə izah edilir.

FƏSİL III

Respublikada peşə-ixtisas təhsilinin formalaşdırılması və onun kadrların keyfiyyət tərkibinin yaxşılaşdırılması

3.1. Sənayenin fəhlə kadrları ilə təmin edilməsinin yaxşılaşdırılması

Müasir şəraitdə sənayenin inkişafının hazırkı mərhələsində iqtisadiyyatın, xüsusilə sənayenin zəruri işçi qüvvəsinə olan tələbatı peşə təhsili məktəblərində və bilavasitə müəssisələrdə hazırlanan yeni fəhlələr, eyni zamanda mütəşəkkil fəhlə toplanışı hesabına təmin edilir. Bu baxımdan ölkənin Təhsil Nazirliyi sənayenin fəhlə qüvvəsi ilə təmin edilməsində böyük rol oynayır. Peşə təhsilinin hüquqi bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində görülən işlər də diqqətə layiqdir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə “İlk peşə-ixtisas təhsili pilləsinin dövlət standartı və proqramı”. Təhsil haqqında dövlət sənədlərinin nümunələri və onların verilməsi qaydaları. “İlk peşə-ixtisas təhsili üzrə ixtisasların təsnifatı sənədləri qəbul edilmişdir”. İlk peşə-ixtisas təhsili sahəsində islahatların həyata keçirilməsinə dəstək məqsədilə Təhsil problemləri institutunun tərkibində ilkin peşə təhsilinin inkişaf mərkəzi yaradılmışdır. Bu da bu sahənin inkişaf etdirilməsinin Təhsil Nazirliyinin daim diqqətində olduğunu göstərir. Təhsil Nazirliyi bir neçə şirkətlə birgə peşə təhsili ilə bağlı layihələr həyata keçirir. Belə ki, Azersell MMC, Azərsun Holding, ARDNŞ, Gilan turizm və s. şirkətlərlə texniki peşə təhsili müəssisələri arasında olduqca sıx münasibətlər yaradılmışdır.

Müasir dövrdə gənclərdə əməyə, onun bu və ya digər növünə olan münasibətin formalaşmasında və peşə seçilməsində ümumtəhsil məktəbləri böyük əhəmiyyət kəsb edirlər. Yuxarı sinif şagirdlərinə “kim olmaq istəyirsən” mövzusunda referat və inşə yazdırılması bu və ya digər peşə üzrə onlarda təsəvvür yaradılmasına geniş imkanlar verir. Şagirdlər xüsusi və texniki ədəbiyyatlardan istifadə edərək seçdiyi peşə haqqında, onun tarixi və gələcək inkişafı haqqında referat yazır, öyrəndiyi və ya müşahidə etdiyi texnoloji prosesləri və peşələrin mənimsənilməsi yollarını təsvir edir. Bəzi məktəblərdə bu cür referatların daimi

səyyar sərgisi təşkil edilir, peşəni ən yaxşı öyrənmək üzrə müsabiqə keçirilir və s. Bütün bunlar isə seçilmiş peşə haqqında şagirdlərin biliyini genişləndirir və dərinləşdirir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə peşə təmayülü üzrə görülən işləri tam qənaətbəxş etmək olmaz və onun təşkilində müəyyən çatışmazlıqlara yol verilir.

Bəzən gənclərin əksəriyyəti peşə seçərkən təsadüfi amillərə əsaslanır. Texniki-peşə məktəblərində və ya bilavasitə istehsalda peşə hazırlığına başlayarkən, öz gələcək əməyinin xarakteri haqqında təsəvvürü olmur. Bu da son nəticədə həmin peşəni seçdiyinə görə gənclərdə peşmancılıq və onu dəyişmək əhval-ruhiyyəsi yaradır və fəhlə kadrların hazırlanması üzrə əlavə vəsait sərf edilməsinə işçi qüvvəsi axınına və nəhayət işçi qüvvəsi çatışmamazlığına səbəb olur.

Müasir şəraitdə ümumtəhsil məktəblərində peşəyə marağın formalaşması və şagirdlərin onların meylinə, səhhətinə və eləcə də xalq təsərrüfatının tələbatına uyğun peşələr seçməyə hazırlanması ilə tam məşğul olurlar.

Texniki-peşə məktəblərini bitirənlər arasında axının çox olması da sənayenin işçi qüvvəsilə təmin edilməsinə xeyli təsir göstərir. Texniki-peşə məktəblərini bitirənlərin göndərildiyi iş yerlərindən yayınma halları demək olarki, buraxılmış ilk günlərindən başlamır. Bir qayda olaraq, texniki peşə məktəblərini bitirənlərin istehsala verilməsi tərtib olunan aktda göndərilən gənc fəhlənin soyadı qeyd edilməklə rəsmiləşdirilir. Bu da gənc fəhlənin həmin vaxtdan texniki-peşə məktəbinin siyahısından çıxaraq göndərildiyi sənaye müəssisənin tərkibinə avtomatik olaraq daxil olduğunu göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, onların da müəyyən hissəsi akt bağlanan gündən sonra işə çıxmır və əslində müəssisə onları itirmiş olur. Texniki-peşə məktəblərini bitirənlərin müəyyən hissəsi, ümumi qaydada uyğun olaraq məzuniyyətə çıxır və geri qayıtmır, bəziləri gətirdikləri müxtəlif bəhanələrlə özlərinin işdən azad olunmasına nail olurlar. Nəticədə, göndərilən gənc fəhlələrin ən yaxşı hallarda təxminən yarısı istehsala gəlib çatır və onların müəyyən hissəsi il ırzində müxtəlif səbəblər üzündən müəssisəni tərk edir.

Aparılan tədqiqat materiallarının təhlili göstərir ki, texniki peşə məktəbini bitirmiş gənc fəhlələrin təyinat aldığı iş yerlərinə gəlib çatmaması və imtina etməsi, hər şeydən əvvəl bu və ya digər peşə üzrə ixtisaslı fəhlə kadrlarının hazırlanmasının planlaşdırılmasındakı mövcud olan çatışmamazlıqlarla əlaqədardır. Məktəblərdə peşələr üzrə kadrlar hazırlanmasını planlaşdırarkən müəssisələrin tələbatının kifayət qədər nəzərə alınmaması, həmçinin müəssisələrin kadrların hazırlanması üzrə verdikləri sifarişlərin lazımi dərəcədə əsaslandırılmaması, son nəticədə iş yerlərinin olmaması, işin həcmi ixtisar edilməsi və s. bu kimi səbəblər gənc fəhlələrin işə düzəldilməsi imkanlarını azaldır. Gənc fəhlələrin təyinat yerinə getməməsinə, eləcə də texniki-peşə məktəblərində fəhlələrin hazırlanmasının təşkilində mövcud olan bir sıra nöqsanlar da təsir göstərir. Bəzi texniki-peşə məktəblərində gənc fəhlələrin təhsili istehsalın texnologiyasında və texniki bazasında baş verən dəyişikliklər kifayət qədər nəzərə alınmadan, bir sıra hallarda isə köhnəlmiş və artıq istehsaldan çıxarılmış avadanlıqlarda həyata keçirilir.

Bir sıra idarə və nazirliklər onların müəssisələri üçün ixtisaslı fəhlə kadrları hazırlayan texniki-peşə məktəblərinin maddi texniki bazasının inkişafı məsələlərinə ciddi fikir vermirlər, halbuki, sənayenin yeni texnika ilə silahlanması texniki-peşə təhsili sisteminin məktəblərində elə fəhlələr hazırlanmasını tələb edir ki, onlar bu və ya digər sənaye sahəsində tətbiq edilən texnikada işləmək iqtidarına malik olsunlar. Lakin bəzi texniki-peşə məktəblərinin maddi texniki bazası nəinki təzələnmiş, hətta bəzi hallarda yaradıldığı ilk dövrlərin səviyyəsinə uyğun gəlir. Bu məsələ kənd təsərrüfatı üçün ixtisaslı fəhlələr hazırlayan texniki-peşə məktəblərində daha yaxşı həyata keçirilir. Hər il kənd texniki peşə məktəbləri müəyyən miqdarda müasir yeni markalı maşın və mexanizmlər alır. Lakin xalq təsərrüfatının bir sıra sahələrində xüsusilə metal emalında yaranmış mövcud vəziyyəti qənaətbəxş hesab etmək olmaz. Sənaye sahələri üçün ixtisaslı fəhlə kadrları hazırlayan texniki-peşə məktəblərinin əksəriyyətində dəzgah parkının orta yaşı çox böyük və mənəvi cəhətdən köhnəlmiş olduğundan, onlarda gələcəyin gənc fəhlələrini hazırlamaq həm çətin, həm də iqtisadi cəhətdən faydalı deyildir. Ona

görə ki, bu səbəbdən texniki-peşə məktəbini qurtarıb göndərişlə müəssisəyə gələn gənc fəhlələrə və ya digər işin müstəqil yerinə yetirilməsini tapşırmaq üçün, onlara texniki-peşə məktəblərinin tədris emalatxanalarında görmədiyi yeni dəzgahda işin yerinə yetirilməsi üsullarını, fəndlərini öyrətmək lazım gəlir. Əksəriyyət sənaye müəssisələrində bu cür vəziyyətə düşən gənc fəhlələrə qeyri ciddi yanaşılması və onlara lazımı qayğı göstərilməsi son nəticədə onları iş yerini dəyişməyə məcbur edir.

Müasir dövrdə mövcud texniki peşə məktəblərində ixtisaslı fəhlələrin hazırlanmasının və onların ixtisasının artırılmasının gələcəkdə daha da yaxşılaşdırılması tədris işinin təkmilləşdirilməsindən, mühəndis və pedaqoji kadrların, təlim ustalarının düzgün seçilməsindən, səmərəli yerləşdirilməsindən və hazırlanmasından xeyli asılıdır. Orta təhsilli ixtisaslı fəhlə hazırlayan texniki peşə təhsili şəbəkəsinin genişləndirilməsi, onların müasir laboratoriyalarla və müasir avadanlıqlarla təmin edilməsi, mühəndis-pedagoji kadrların və istehsal təlimi ustalarının hazırlanmasının yenidən təşkil edilməsini və daha da təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Texniki-peşə təhsilinin müəssisələrinin maddi-texniki bazasının yeni təlim avadanlığı hesabına yeniləşdirmək, tədris prosesinin kompüterləşdirilməsi, yeni təhsil texnologiyalarının tətbiqi üçün şərait yaradılmalı və müəyyən tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bundan əlavə regionların sosial iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramına uyğun olaraq ölkədə qeyri neft sektorunu sürətlə inkişaf etdirmək məqsədi ilə kənd təsərrüfat, turizm, emal və xidmət sahələri üçün kadr hazırlığının daim genişləndirilməsi həyata keçirilməlidir. Sənayenin fəhlə kadrları ilə təmin edilməsinin yaxşılaşdırılması məqsədilə texniki peşə təhsili müəssisələrinin şəbəkəsinin optimallaşdırılması, müasir tipli və profilli peşə təhsili müəssisələrinin yaradılması məqsədə uyğun olardı. Bütün bunların nəticəsində texniki peşə təhsili müəssisələrinin maddi texniki və tədris bazası təkmilləşəcək, onlar müasir avadanlıqlarla təmin olunacaq, təlim prosesinin səmərəsi artacaq, müasir tələblərə cavab verən ixtisaslı kadrların hazırlanması üçün əlverişli şərait yaranacaq, peşə təhsil müəssisələrinin strukturu, eyni zamanda idarə edilməsi

mexanizmi təkmilləşəcək, regionlarda sosial iqtisadi potensial nəzərə alınmaqla yeni növ peşə təhsil müəssisələri formalaşacaq və fəaliyyətə bağlayacaq.

Müasir şəraitdə elmi-texniki tərəqqinin qarşıya qoyduğu tələblərə uyğun olaraq, texniki peşə məktəbləri əsasən ali və ya orta ixtisas təhsilinə malik olan pedoqoji kadrlarla təmin edilməlidir. Lakin əldə olunan müvafiq materialların təhlili göstərir ki, ölkənin texniki peşə təhsili sistemində fəaliyyət göstərən mühəndis-pedoqoji kadrların və istehsal təlimi ustalarının əksəriyyəti zəruri təhsil səviyyəsinə və xüsusən pedoqoji hazırlığa malik deyildir. Ona görə də qabaqcıl texniki peşə təhsili müəssisələrinin iş təcrübəsinin, pedoqoji nailiyyətlərin, eləcə də şagirdlərinin peşəkar bacarığının təbliğ olunması və yayılması üzrə müxtəlif tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Sənayenin fəhlə kadrları ilə təmin edilməsinin yaxşılaşdırılması sahəsində mütəşəkkil fəhlə toplanışı da müəyyən əhəmiyyət kəsb edir. Mütəşəkkil fəhlə toplanışı yolu ilə göndərilən fəhlələrin sayının süni sürətdə artırılması bir tərəfdən ev və şəxsi həyatı təsərrüfatda məşğul olan əmək ehtiyatlarının ictimai faydalı əmək prosesinə cəlb edilməsinin mövcud həqiqi vəziyyətini təhrif edir, digər tərəfdən ölkədə xalq təsərrüfatının işçi qüvvəsi ilə tam təmin edilməsi problemlərinin həll edilməsini çətinləşdirir. Ona görə də ölkəmizdə, hazırkı yaranmış şəraitdə mütəşəkkil fəhlə toplanışının səmərəli təşkili və onun müntəzəm olaraq təkmilləşdirilməsi təkcə sənayenin deyil, eləcə də xalq təsərrüfatının digər sahələrinin işçi qüvvəsi ilə tam təmin edilməsində, həmçinin ev və şəxsi həyatı təsərrüfatda məşğul olan əmək ehtiyatlarının ictimai faydalı əmək prosesinə cəlb edilməsində əhəmiyyətli rol oynamalıdır. Sənayenin işçi qüvvəsi ilə, xüsusən ixtisaslı fəhlə kadrlarla təmin edilməsi, əsas etibarilə onların hazırlanmasının təşkilindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Hazırda ölkəmizdə fəhlə kadrları əsasən iki sistemdə birinci texniki peşə təhsili sistemində, ikinci bilavasitə istehsalatda hazırlanır. Ölkəmizin xalq təsərrüfatının ixtisaslı fəhlə kadrlara olan tələbatının 50,6 faizi bilavasitə müəssisələrdə hazırlanır. Buna baxmayaraq bu gün dövlətimiz və hökumətimiz texniki peşə təhsili sistemində hazırlanan ixtisaslı fəhlə kadrlarına üstünlük verir.

Hazırda fəhlə kadrların hazırlanmasında texniki peşə məktəblərinin rolu xeyli artmış və xalq təsərrüfatının ixtisaslı fəhlə kadrlarla təmin edilməsində əsas mənbələrdən birinə çevrilmişdir.

Hazırkı şəraitdə gənclərin, həmçinin yaşlı əhalinin peşə hazırlığında və onların ixtisaslarının artırılmasında böyük xidmətləri olan müəssisə və təşkilatların da rolu ciddi şəkildə aşağı düşmüşdür. Təhlil nəticəsində məlum olur ki, 2000-ci illə müqayisədə 2015-ci ildə müəssisə və təşkilatlarda peşə hazırlığı keçən fəhlələrin sayı 12,4 dəfə azalmışdır. Nəzərə alsaq ki, ölkə üzrə iqtisadiyyatın bütün sahələrində məşğul olanların 60 faizindən çoxunu ixtisaslı fəhlə kadrlar təşkil edir, onda son illərdə fəhlələrin hazırlanmasında yaranmış vəziyyəti qənaətbəxş hesab etmək olmaz. Görünür, gənclərin peşə və ixtisasa sahib olma imkanlarının ildən-ilə məhdudlaşmasının nəticəsidir ki, 15 və yuxarı yaşda məşğul olan əhalinin tərkibində texniki peşə, orta ixtisas və ali təhsili olanların sayı və xüsusi çəkisi azalmış, peşə təhsili olmayan ümumi tam orta və ibtidai təhsili olanların sayı və xüsusi çəkisi artmışdır. Bununla əlaqədar göstərmək lazımdır ki, hər bir gəncin, onun özünün və ailəsinin müasir şəraitə uyğun yaşaması baxımından, mütləq işləməsi iş yerinin olması, iş yerinin tələbatına müvafiq peşə və ixtisasa sahib olması zəruridir. Əks halda əvəllki illərdəki yaşlılarından həyata baxışından, zövqünə və yaşayış tələbatına görə ciddi sürətdə fərqlənən müasir dövrün gəncləri arasında xoşagəlməz halaların, cinayət törətmək meyli yaranır və bu cür yaşamaq və ömür sürmək onların peşəsinə və adi həyat tərzinə çevrilir. Müasir gənclərin peşə və ixtisasa sahib olma imkanlarına əsaslı təsir göstərən amillərdən biri də ödənişli təhsilin tətbiqi və onun daha da sürətlə artması olmuşdur. 2000-2015-ci illərdə dövlət orta ixtisas və ali təhsil müəssisələrində tələbələrin tərkibində müqavilə ilə oxuyanların xüsusi çəkisinin dəyişilməsinə nəzər yetirsək görərik ki, həmin müddətdə təhsil haqqını müqavilə əsasında tam ödəməklə oxuyan tələbələrin xüsusi çəkisi 4,8 faizdən 42,0 faizə qədər artmışdır. Nəzərə alsaq ki, dövlət orta ixtisas və ali təhsil müəssisələri ilə yanaşı, eyni zamanda qeyri dövlət orta ixtisas və ali təhsil müəssisələri də fəaliyyət göstərir və onlarda təhsil alanların hamısı təhsil haqqı ödəyir, onda göstərir ki, respublika üzrə tələblərin tərkibində təhsil

haqqı ödəməklə təhsil alan tələbələrin xüsusi çəkisi 2015-ci ildə xeyli artmışdır. Təhsil sahəsində baş verən bu dəyişikliklər əhalinin adambaşına təhsil və istehsal xərclərinin gəlirlərə nisbətən daha sürətlə artmasına səbəb olur və adambaşına gəlirləri az olan, xüsusilə çoxuşaqlı ailələrdə gənclərin peşə və ixtisasa sahib olma imkanlarının xeyli azaldır, nəticədə peşə və ixtisasa sahib oolmayan gənclərin yaxın gələcəkdə gəlir əldə etmək imkanları azalır, gəncin özünün və ailəsinin həyat səviyyəsinə mənfi təsir göstərərək yoxsulluq həddində və ondan aşağı səviyyədə yaşamasına gətib çıxarır.

Hazırkı şəraitdə sənayenin fəhlə kadrları ilə təmin edilməsinin problemlərindən biri ölkədə fəaliyyət göstərən peşə məktəblərində kadr hazırlığının müasir tələblərə cavab verməməsidir. Belə ki, bu gün Bakı şəhər liseylərində əsasən teplovoz maşinistinin köməkçisi, metropolitenin elektrik qatarlarının maşinist köməkçisi, dəniz yolu stansiyasının növbətçisi, elektrik montyoru, neft və qazçıxarma operatoru və s. bu kimi ixtisaslar hazırlanır. Həmçinin ölkənin digər şəhər və rayon texniki və peşə məktəblərində də tibb elektron aparatının təmiri və xidməti üzrə elektromexanik, elektrik maşınlarının təmiri üzrə elektrik çilingəri, elektrik qaz qaynaqçısı, digər parket ustası, xarrat, çapçı, poliqrafiya üzrə dizaynçı, cilidçi, kompüter üzrə operator, mühasib-fərdi kompüter operatoru və sair ixtisaslar üzrə kadrlar hazırlanır.

Qeyd etdiyimiz bu və digər ixtisaslar üzrə müasir tələblərə cavab verən kadr hazırlamaq üçün mövcud peşə məktəbləri yetərli imkanlara malik deyil. Bunların da bir səbəbi əksər peşə məktəblərinin maddi texniki bazasının zəif olması, həddindən artıq köhnəlməsidirsə, başqa bir səbəbi isə gənclərə müasir peşələri öyrədəcək ixtisaslı müəllim və mühəndislərin çatışmamasıdır.

Göstərmək lazımdır ki, son illərdə sənayenin işçi qüvvəsi ilə, xüsusilə ixtisaslı fəhlə kadrları ilə təmin edilməsi əsasən onların hazırlanmasının təşkilindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Respublikamızda fəhlə kadrlar əsasən peşə texniki təhsili sistemində və bilavasitə istehsalatda hazırlanır, fərdi, briqada və texniki kurslar vasitəsilə. Müasir elmi-texniki tərəqqinin sürətlə tətbiq edildiyi hazırkı şəraitdə ixtisaslı fəhlə kadrlarının hazırlanmasının müxtəlif formaları arasında

nisbətın düzgün müəyyən edilməsi xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb edir. İstehsalın texniki bazasının inkişafı, təkmilləşdirilməsi gələcəkdə ixtisaslı fəhlə kadrlarının texniki peşə təhsili sistemi vasitəsi ilə hazırlanmasının genişləndirilməsini və təkmilləşdirilməsini tələb edir.

3.2. Fəhlə kadrların hazırlanmasının yaxşılaşdırılması

Müasir şəraitdə elm və texnikanın yeni nailiyyətlərinin istehsala tətbiqi, yeni istehsal sahələrinin yaradılması, əl əməyinin, ənənəvi köhnə istehsal üsullarına əsaslanan dar peşələri sıxışdırır, müasir və yüksək ixtisaslı, geniş profilli ixtisasların yaranmasının, mövcud müasir maşın və mexanizmlərdə işləri bacaran digər peşə sahiblərinin hazırlanmasını və onların ixtisaslarının yüksəldilməsini tələb edir. Belə ki, işçilərin texniki biliyinin, mədəni-texniki səviyyəsinin yüksəldilməsi ölkənin sənaye müəssisələrində məhsuldarlığın artırılmasında böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Hazırkı şəraitdə mövcud istehsalın yenidən qurulması nəticəsində fəhlələrin icra funksiyaları dəyişilir, fəhlələrin əməyi daha məzmunlu, eyni zamanda dar ixtisaslaşmadan peşə inteqrasiyasına və universallaşmaya keçid meyli daha da sürətlənir. Nəticədə fəhlələrin peşə-ixtisas tərkibi dəyişilir, onların əməyinin təşkilindəki zehni əməyin payı get-gedə artır. Beləki köhnə peşələr tədricən aradan çıxır, yeni məzmunlu peşələr meydana gəlir. Bu cür vəziyyət müasir tələblərə uyğun sürətlə gedir, fəhlələrin peşə-ixtisas səviyyəsinə tələbatı artırır. Belə ki, istehsalın yeni texnika əsasında qurulması ondan istifadə edə bilən yüksək ixtisaslı işçi qüvvəsinin hazırlanmasını tələb edir.

Hazırda peşə əmək bölgüsünün inkişafı elmi-texniki tərəqqinin inkişaf etdirilməsi ixtisaslı fəhlə kadrlarının hazırlanmasını, kadrların hazırlanması forma və üsullarının daima təkmilləşdirilməsini tələb edir. İstehsal proseslərinin kompleks avtomatlaşdırılması, mütərəqqi texnologiyanın tətbiqi, mövcud istehsalın yenidən qurulması, yeni istehsal sahələrinin yaradılması, avadanlıqların modernləşdirilməsi nəticəsində əməyin məzmunu, xarakteri fəhlələrin icra funksiyaları dəyişilir. Beləliklə də, fəhlələrin əməyi daha intellektual, yaradıcı, daha məzmunlu, müxtəlif növlü və çevik olur, dar ixtisaslaşmadan peşə inteqrasiyasına və universallaşmaya keçid meyli daha da güclənir. Nəticədə mövcud fəhlələrin peşə tərkibi və quruluşu dəyişilir, onların əməyinin tərkibində zehni əməyin payı

get-gedə artır, bir sıra yeni peşələr yaranır. Belə bir vəziyyət olduqca sürətlə gedir və işçilərin peşə-ixtisas səviyyəsinə tələbatın artırılmasını zəruri edir.

Elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi, yeni istehsal sahələrinin yaranması fəhlələrin ümumi və peşə təhsili qarşısında daha yüksək tələblər qoyur. Kadrların hazırlanmasının və onların ixtisasının artırılmasının bütün mövcud sistemini təkmilləşdirmək, bütün sahələrdə və ölkənin bütün regionlarında iş yerlərinin və əmək ehtiyatlarının tarazlığını təmin etmək olduqca vacibdir. Avadanlıqların mürəkkəbləşməsi, zehni əmək tələb edən əməliyyatların xüsusi çəkisinin artması ümumtəhsil səviyyəsinin 1,2 dəfə, texniki-peşə hazırlığının 1,5 dəfə, istehsalatda xüsusi hazırlığın isə 1,7 dəfə yüksəlməsini tələb edir.

Texniki-peşə məktəblərində gənc fəhlələrin hazırlanmasını yaxşılaşdırmaq üçün aşağıdakı məsələlərə diqqət artırmaq lazımdır: birinci, istehsalın gələcək texniki inkişafı ilə kadr hazırlığı üzrə tərtib olunan cari və perspektiv planların dəqiq əlaqələndirilməsi; ikinci, texniki-peşə məktəblərinin maddi-texniki bazasının inkişaf etdirilməsi və möhkəmləndirilməsi; üçüncü, geniş profilli, qovuşan peşələr üzrə fəhlə kadrların hazırlanmasını genişləndirmək; dördüncü, gənclər arasında fəhlə peşələrinin təbliği, peşəyönümlü işləri gücləndirmək; beşinci, texniki-peşə məktəblərində tədris planları və üsullarının, tədrisin formalarının təkmilləşdirilməsi; altıncı, texniki-peşə məktəblərində hazırlanan kadrların ixtisasının tamamilə müəssisənin spesifik xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılmasının təmin olunması.

Əl işlərinin kompleks mexanikləşdirilməsi böyük sosial əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, əmək şəraiti yaxşılaşır, əmək tutumunun azalması nəticəsində işçilərin sayına qənaət edilir, işçilərin yorulmasının qarşısı alınır və onların iş qabiliyyəti artır. Bu da kadr axıcılığının qarşısı alınır, işçilərin ixtisas və mədəni səviyyəsi yüksəlir. İstehsalın texniki səviyyəsinin ETT-nin son nailiyyətləri əsasında yüksəldilməsi əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə, yerinə yetirilən işin keyfiyyətinin artmasına və material sərfəsinin azalmasına səbəb olur.

Hazırda kadrların hazırlanması sahəsində bir sıra əsas vəzifələr durur. Bunlar əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

- Müasir texniki tərəqqi ilə əlaqədar fəhlə kadrların yenidən hazırlanması və onların ixtisasının daima artırılmasının ardıcıl olaraq həyata keçirilməsi;
- Peşə-texniki məktəblərdə və firmalarda ixtisaslı fəhlə kadrları hazırlığının keyfiyyətini yüksəltmək və onların peşə hazırlığının səmərəsini artırmaq;
- Gələcək fəhlələrin ümumi və texniki səviyyəsinin vəhdətliyinin yerinə yetirilməsi nəticəsində mürəkkəb maşın və mexanizmləri idarə bilən kadrların hazırlanması;
- Bir neçə maşın və avadanlığa xidmət edə bilən geniş profilli kadrların hazırlanması.

Müasir şəraitdə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri və qeyri maddi istehsal sahələri üçün ixtisaslı fəhlə kadrları hazırlığı aşağıdakı formada birləşmişdir. Birinci şəhər və kənd peşə-texniki liseylərdə, ikinci bilavasitə istehsalatda.

Şəhər peşə-texniki məktəblərdə təhsil müddəti peşənin mürəkkəbliyindən asılı olaraq bir ildən üç ilədək, kənd peşə-texniki məktəblərində iş bir ildən iki ilədək müəyyən edilmişdir. Qeyd edilməlidir ki, peşə-texniki məktəblərdə, liseylərdə adətən iqtisadiyyatın demək olar ki, bütün sahələri üçün mürəkkəb peşələr üzrə fəhlə kadrları hazırlanır. Bu sistemdə hazırlanan fəhlələr istehsal hazırlığı ilə bərabər nəzəri və ümumtexniki biliyə də sahib olurlar.

Son illərdə fəhlə kadrların hazırlanmasında texniki peşə təhsili məktəblərinin rolu artmaqdadır və xalq təsərrüfatını ixtisaslı fəhlə kadrlarla təmin olunmasında əsas mənbələrdən birinə çevrilməkdədir. Bu gün Dövlətimiz və hökumətimiz ixtisaslı fəhlə kadrlarının hazırlanmasında texniki-peşə məktəblərinə və litseylərə üstünlük verir. Baxmayaraq ki, bu gün xalq təsərrüfatının ixtisaslı fəhlə kadrlarına olan tələbatın 50,4 faizi bilavasitə müəssisələrdə hazırlanır. Aparılan təhlil nəticəsində məlum olur ki, bu sahədə yəni fəhlə kadrların hazırlanmasının və onlardan istifadənin təşkilində bir sıra nöqsanlara yol verilirki, bunlarda öz

Qeyd etmək lazımdır ki, belə bir fikirlə razılaşmaq olmaz. Ona görə ki, fəhlə kadrlarının bilavasitə istehsalatda hazırlanması formasının bir sıra çatışmazlıqlarına baxmayaraq, belə ki, təhsil müddəti qısadır, maddi texniki bazanın zəif olması, metodik rəhbərlik səviyyəsinin aşağı olması və s. eyni zamanda müsbət cəhətləri də var və bu formanın imkanlarından hələ mükəmməl istifadə edilməmişdir. Fəhlə kadrlarının hazırlanmasının bu forması, müasir avadanlıqlarda və tədris emalatxanalarının təşkili imkanı olmadığı şəraitdə təhsil ilə məhsuldar əməyin birləşməsinə təmin edir. Buna görə də hazırkı şəraitdə fəhlə kadrların hazırlanması formalarını təkmilləşdirmək şərtiylə, texniki-peşə məktəblərində və bilavasitə istehsalatda hazırlanması tələb olunan peşələrin siyahısının tərtib edilməsi və bunlar arasında düzgün səd qoyulması vacib şərtə çevrilir. Hazırda litseylərdə və istehsalatda hazırlanan fəhlələrin müəyyən peşələr üzrə tərkibinin təhlili göstərir ki, təcrübədə bəzi müəssisələr gənclərin daha çox rəğbət bəslədiyi peşələr üzrə fəhlə kadrlarının bilavasitə müəssisədə və ikinci dərəcəli peşələr üzrə texniki-peşə təhsili sisteminə sifariş verməklə hazırlanmasına cəhd göstərirlər. Bu da öz növbəsində texniki-peşə məktəblərində hazırlanması tələb olunan peşələr üzrə fəhlələrin bilavasitə istehsalatda və ya əksinə, istehsalatda hazırlanması tələb olunan peşələr üzrə fəhlələrin texniki-peşə məktəblərində

hazırlanmasına gətirib çıxardır. Hər iki halı istehsalın səmərəliliyinin və əmək məhsuldarlığının artırılması baxımından qənaətbəxş hesab etmək olmaz. Ona görə ki, birinci halda təhsil müddətinin az olması ilə əlaqədar olaraq, gənclər bu və ya digər peşə üzrə xüsusilə mürəkkəb peşələr üzrə biliklərə tam sahib olmur, ikinci halda istehsalda təhsil müddəti az olduğundan texniki-peşə təhsili məktəblərinə gələn gənclərin sayı azalır. Hər iki hal son nəticədə gənclərin aldığı peşəyə marağını demək olar ki, azaldır, onların peşəsini hətta iş yerini dəyişməyə vadar edir və nəhayət ölkə sənayesinin fəhlə kadrlarla kəsirlə təmin olunmasına səbəb olur. Peşə-texniki məktəblərində hansı peşələr üzrə fəhlə kadrlarının hazırlanmasının siyahısı Respublika Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir. Ölkənin Təhsil Nazirliyi . peşə-texniki məktəblərə bilavasitə rəhbərlik edir və bazarın tələbatından asılı olaraq bu məktəblərin prşə üzrə kadrlar hazırlığı istiqamətini müəyyənləşdirir. Lakin texniki-peşə məktəblərində ixtisaslı fəhlə kadrlarının hazırlanması planlaşdırılarkən bu siyahı bəzən nəzərə alınmır və planlar ayrı-ayrı müəssisələrin, idarə və nazirliklərin verdikləri sifarişlər əsasında tərtib edilir. Bu da son nəticədə texniki-peşə təhsli sistemi və bilavasitə istehsalda hazırlanacaq fəhlələrin arasında peşələr üzrə zəruri nisbətin pozulmasına gətirib çıxardır. Elmi-texniki tərəqqinin qistehsalatda daha sürətlə tətbiq olunmasına vacib şərait yaradan ixtisaslı fəhlə kadrların yetərincə olmaması, onların hazırlanması üzrə plan tərtib edilərkən yuxarıda qeyd olunan siyahıya ciddi əməl olunmasını tələb edir. Ona görə də ixtisaslı fəhlə kadrlarınən peşələr üzrə hazırlanması formaları arasında nisbəti müəyyən edərkən və planlaşdırarkən, xalq təsərrüfatının peşələr üzrə tələbatı nəzərə alınmaqla qeyd edilən siyahıya ciddi əməl edilməsi günün vacib şərtlərindən biridir. Ona görə ki, siyahı tərtib edilərkən xalq təsərrüfatında məşğul olan fəhlələrin peşə-ixtisas tərkibi ilə bərabər yaxın gələcəkdə istehsalın inkişafı və əməyin təşkilinin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar olaraq onların peşə tərkibində baş verən dəyişikliklər də nəzərə alınmışdır. Syahıda istehsal sahələrinin inkişafı, xalq təsərrüfatında yeni texnikanın tətbiqi, istehsal proseslərinin kompleks mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması ilə əlaqədar olaraq, meydana gələn yeni peşələr, həmçinin bir sıra qovuşan və geniş profilli

peşələr nəzərə alınmışdır. Geniş profildə hazırlanan ixtisaslı fəhlələr istehsalda müxtəlif tipli maşın və dəzgahlara xidmət etməklə, texnoloji proses üzrə bir neçə qarışıq iş növlərini yerinə yetirməklə ixtisaslı kadrlardan daha səmərəli istifadə olunmasına, işin səmərəli təşkil edilməsinə və fəhlələrin əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə əhəmiyyətli təsir göstərir.

Göstərmək lazımdır ki, siyahıda bu və ya digər peşə üzrə təhsil müddəti, vahid tarif-ixtisas arayış kitabçasına uyğun olaraq, tələb olunan peşə biliyinin verədişinin həcmindən və mürəkkəbliyindən asılı olaraq müəyyən edilmişdir ki, buna bilavasitə istehsalda fəhlə kadrlar hazırlanarkən əməl edilmir.

Adətən fəhlələrin istehsalatda hazırlanması müddəti altı aydan çox olmur. Lakin təcrübə müəssisədə fəhlələrin hazırlanmasına ayrılan və onsuz da az olan bu vaxt əksəriyyət hallarda əsassız olaraq qısaldılır. Belə ki, son illərdə fəhlələrin hazırlanmasının orta müddəti maşınqayırma müəssisələrində peşələrin mürəkkəbliyindən asılı olaraq 70-90 gün, neftçıxarma və neft emalı sənaye müəssisələrində 30-35 gün olmuşdur. Qeyd olunan müddət fəhlələrin yalnız müəyyən əməliyyatların yerinə yetirilməsi üzrə hazırlanmasına imkan verir. Lakin elmi texniki tərəqqinin müasir şəraitində geniş profilli peşələr üzrə fəhlələrin hazırlanmasına ehtiyac daha çox artır. Geniş profilli peşələrin mənimsənilməsi də, öz növbəsində gənclərin müəyyən ümumtəhsil və texniki bilik səviyyəsindən, eləcə də onların müəyyən edilmiş təhsil müddətinə müvafiq olaraq hazırlanmasından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Ölkənin sənaye müəssisələrində fəhlələrin əksər hissəsi əsasən istehsalatdan ayrılmadan hazırlanır.

Müasir dövrdə texniki-peşə məktəblərində ixtisaslı fəhlələrin hazırlanmasının gələcəkdə daha da yaxşılaşdırılması tədrisin təşkilindən, mühəndis-pedoqoji kadrların və istehsal təlimi ustalarının düzgün seçilməsindən, yerləşdirilməsindən və hazırlanmasından çox asılıdır. Orta təhsilli ixtisaslı fəhlələr hazırlayan müasir texniki peşə təhsili şəbəkəsinin daha da genişləndirilməsi, onların müasir tələbata uyğun laboratoriyalarla, maşın mexanizm və avadanlıqlarla təmin edilməsi və s. yalnız tədris plan-programının və təhsil metodunun deyil, eyni zamanda mühəndis-

pedaqoji kadrların və istehsal təlimi ustalarının hazırlanmasının yenidən təşkil edilməsini və daha da təkmilləşdirilməsini tələb edir. Elmi-texniki tərəqqinin qarşıya qoyduğu hazırkı tələblərə uyğun olaraq, texniki-peşə məktəbləri əsasən ali və ya orta ixtisas təhsilinə malik olan pedaqoji kadrlarla təmin edilməlidir. Lakin aparılan təhlil nəticəsində məlum olur ki, ölkəmizin təhsil texniki-peşə təhsil sistemində fəaliyyət göstərən mühəndis-pedaqoji kadrların və istehsalat təlimi ustalarının əksəriyyəti zəruri təhsil səviyyəsinə, müəllimlik təcrübəsinə və xüsusilə pedaqoji hazırlığa malik deyildirlər. Göstərmək istədim ki, texniki peşə təhsili sistemi üçün kadr hazırlığının, ixtisaslaşdırma və yenidən hazırlanma təhsilinin təkmilləşdirilməsi, istehsalat təlimi ustalarının yeni texnika və mütərəqqi, qabaqcıl texnologiyalarla işləyən müəssisələrdə staj keçməsinə məqsədəuyğun hesab edirik. Bununla əlaqədar texniki peşə təhsili sahəsində dünyada mövcud olan təhsil texnologiyalarının öyrənilməsinə və tətbiq olunmasını da vacib hesab edirik. Eyni zamanda peşə-ixtisas fənn müəllimlərinin və istehsalat təlim ustalarının peşələrinə uyğun heç olmasa üç ildən bir müəssisə və təşkilatlarda yeni texnika, maşın və texnologiyalar üzrə istehsalat təcrübəsinin keçilməsi də məqsədə uyğun olardı.

Müasir dövrdə texniki-peşə məktəblərlə yanaşı firmalar ilk növbədə, sənaye müəssisələri kütləvi peşələr üzrə ixtisaslı fəhlə kadrları hazırlığının əsas mənbəyini təşkil edir. Müəssisələrdə fəhlə kadrlar hazırlığının aşağıdakı formaları mövcuddur:

1) fərdi briqada şagirdlik forması;

2) istehsalatdan ayrılmaq və ayrılmamaqla təşkil edilən müxtəlif məktəb və kurslar.

Müəssisələrdə hazırlanan fəhlə kadrları işçi qüvvəsinə tələbatın ödənilməsində əsas yer tutur. Müəssisədaxili fəhlə kadrların hazırlanması müddəti müasir iqtisadi ədəbiyyatlarda göstərildiyi kimi 3-6 aydan artıq olmayan, demək olar ki, nisbətən sadə və kütləvi peşələr üzrə aparılır. İstehsalatda fərdi təlim forması fəhlə kadrların hazırlanmasında aparıcı yer tutur. Fərdi təlim formasında

fəhlə kadrların hazırlanması bilavasitə hər bir şagirdin iş yerlərində təlimatçılar, yaxud qabaqcıl ustalar tərəfindən öyrədilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Burada təlimatçı usta, briqadir və yüksək ixtisaslı fəhlələrdən ola bilər. Təlimatçılar mövcud tarif-ixtisas sorğu kitabçalarına əsasən fəhlələrə hər hansı peşə üzrə əməli olaraq iş fəndlərini öyrənməyə və istehsalat verdiyi əldə etməyə kömək edir. Bütün peşələr üzrə şagirdlərin istehsalat təlimi əsasən aşağıdakı 3 mərhələdən keçir. Birinci təlimatçı tərəfindən işin izah edilməsi, nümayiş etdirilməsi. İkinci şagirdlərə tapşırıqların verilməsi. Üçüncü şagirdlərin onlara verilmiş kompleks iş fəndlərinin müstəqil olaraq yerinə-yetirilməsi. Müəssisələrdə briqada formasında fəhlə kadrların hazırlığı briqada halında təşkil olunan işlərdə həyata keçirilir. Fərdi və briqada formalarından başqa son vaxtlar kurs formasında da fəhlə kadrlar hazırlığı həyata keçirilir. Qrup formasının briqada formasından fərqi ondan ibarətdir ki, burada kollektiv fərdi işlər icra edən fəhlələrdən təşkil olunur. Burada istehsalat təlimi peşə qrupları üzrə aparılır və təlim işləri xüsusi tədris-istehsalat emalatxanalarında və yaxud istehsalat sahələrində aparılır. Qrup forması daha mürəkkəb peşələr üzrə fəhlə hazırlığında istifadə olunur. Firmadaxili fəhlələrin peşə-texniki təlimi həmin müəssisəyə daxil olanların bir qisminin peşə hazırlığının lazım gəlməsi, işləyənlərin ixtisasının artırılması, elmi-texniki tərəqqi ilə əlaqədar olaraq istehsalatdan gedənlərin yenidən hazırlanması, fəhlələrin əlavə olaraq peşələr üzrə hazırlanması zəruriyyətindən irəli gəlir. Kurs və məktəblərdə daha mürəkkəb ixtisaslar üzrə kadrlar hazırlanır. Hazırda ölkənin Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən əmək bazarının real tələbləri nəzərə alınaraq qısamüddətli, çevik tədris proqramları əsasında işsiz əhalinin peşə hazırlığına, yenidən hazırlığa və ixtisasının artırılmasına cəlb edilməsi və təhsilini başa vurduqdan sonra onların münasib işlə təmin olunması həyata keçirilir. Peşə hazırlığı kursları bir qayda olaraq Təhsil Nazirliyinin, tədris bazası olan müəssisə və təşkilatların, eləcə də Məşğulluq Mərkəzinin bazasında təşkil edilir. Hazırda məşğulluq xidməti orqanlarında ənənəvi proqramlarla 55 müxtəlif peşə və ixtisas üzrə hazırlıq kursları fəaliyyət göstərir. Yeri gəlmişkən göstərmək lazımdır ki, ilk peşə-ixtisas təhsili müəssisələrinin düzgün və səmərəli yerləşdirilməsində

regionların sosial-iqtisadi xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. İlk peşə-ixtisas təhsili müəssisələrində təhsil alanların ixtisasları nəzərə alınmaqla, onların istehsalat təlim və təcrübəsi üçün bağlanmış müqavilə əsasında müəssisə və təşkilatlar xüsusi olaraq sahə ayırmalıdırlar. Bütün bu qeyd etdiklərimiz müəssisələrdə məhsul istehsalı ilə yanaşı ixtisaslı fəhlə kadrlar hazırlığını da əsas bir iqtisadi göstərici kimi tələb edir. İxtisaslı fəhlələrin hazırlanması planını tərtib edərkən ilk növbədə aşağıdakılar əsas götürülməlidir. Birinci işçilərin peşə-texniki tərkibində baş verəcək dəyişikliklərin proqnozunun müəyyən edilməsi. İkinci buraxılış ilinin axırına fəhlələrin peşə üzrə sayı. Üçüncü müəssisələrin ayı-ayrı peşələr üzrə planı həmin müəssisənin real tələbatı və müasir elmi-texniki tərəqqinin tələblərinə müvafiq olaraq tərtib olunmalıdır. Müasir şəraitdə texnikanın inkişafı və yeni istehsal sahələrinin yaradılması ilə əlaqədar olaraq və başqa səbəblər üzündən peşəsi aradan çıxmış fəhlələrə yeni peşə öyrətmək, onların ixtisasını təkmilləşdirmək də ixtisaslı kadrlar hazırlanmasında mühüm amillərdən biridir.

Fəhlələrin öz peşə təhsillərinin artırılmasının əsas etibarı ilə aşağıdakı növləri mövcuddur: Birinci yeni ixtisaslı fəhlələr hazırlanması. Bunda məqsəd fəhlələrə yeni peşə öyrətməkdən ibarətdir; İkinci ixtisasın yüksəldilməsi.

Bunda məqsəd fəhlənin müəyyən peşə üzrə biliyi və bundan sonra da işləyəcəyi peşə üzrə təkmilləşdirilməsindən ibarətdir.

Müəssisələrdə texniki tərəqqi ilə əlaqədar olaraq fəhlələrin peşə-ixtisas tərkibinin dəyişdirilməsinin bəzi məsələləri və onların perspektiv hesablamalarını da nəzərə alırlar.

Bütün bunları gələcəkdə baş verəcək dəyişiklikləri bilmək üçün ilk növbədə, həmin göstərici üzrə son illərdə baş verən qanunauyğunluqların öyrədilməsi və bunların gələcək üçün nəzərə alınması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki, son illərdə baş verən dəyişiklikləri səciyyələndirən qanunauyğunluqları nəzərə alınmadan hər hansı bir göstərici üzrə irəlicədən elmi əsaslandırılmış xəbər vermək mümkün deyildir. Texniki tərəqqinin təsiri ailə tərkibində və quruluşunda xeyli

dəyişikliklər baş verən kadrlar üzrə gələcək üçün irəlicədən xəbər verilməsində bu cəhətə xüsusi fikir verilir.

Müasir dövrdə fəhlələrin peşə tərkibində baş verən dəyişiklikləri nəzərə alaraq gələcək üçün kadrlar üzrə perspektiv hesablaşmalarda aşağıda qeyd edilənləri nəzərə alırlar. Birinci son illərin məlumatları əsasında ayrı-ayrı peşələr üzrə fəhlələrin müxtəlif dövrlərdə orta illik artım sürətini müəyyən etmək və hesablama zamanı bunları nəzərə almaq. İkinci gələcək üçün plan tərtib edilərkən əməyin mexanikləşdirilmə səviyyəsi nəzərə alınmalı, eyni peşənin mütərəqqi formalarına üstünlük verilməsi. Üçüncü texniki tərəqqi ilə əlaqədar olaraq yaranan yeni peşələrin və eləcə də eyni peşələrin mütərəqqi formalarını müəyyən etmək və perspektiv hesablamalarda onları daha da sürətlə artırılmasını təmin etmək.

Texniki tərəqqi ilə əlaqədar ixtisaslar arasında böyük fərqi az olması çox və ya az əmək haqqı alanlar arasında böyük fərqlər müvafiq olaraq azalır.

Müasir iqtisadi sistem işçi qüvvəsinin keyfiyyətinin yüksəldilməsini və eyni zamanda onun potensialından tam dolğunluğu ilə istifadə edilməsini tələb edir. Bu nöqteyi nəzərdən işçilərin peşə hazırlığı problemləri daim təkmilləşdirilməli və həmişə istehsalın müvafiq tələblərinə uyğun gəlməlidir.

Ölkəmizdə ixtisaslı işçi qüvvəsinin hazırlanmasının bazar iqtisadiyyatına uyğun yenidən qurulması plana uyğun xarakter daşıyır. Müasir fəhlələrin hazırlanması və onların ixtisaslarının yüksəldilməsi planlaşdırılarkən müəssisələrin ixtisaslı fəhlə kadrlarına tələbat həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət cəhətdən müəyyən edilir. Texniki tərəqqi və fəhlələrin peşə-ixtisas tərkibinin dəyişməsi arasındakı qarşılıqlı əlaqənin fəhlələrin sayına, peşə-ixtisas tərkibinə göstərdiyi təsir müəyyən edilir.

Son illərə qədər ixtisaslı fəhlə kadrların hazırlanmasında texniki-peşə təhsili sistemi daha da inkişaf etmiş və onların bütün fəhlələrin hazırlanmasında payı ildən-ilə artmışdır. Lakin hazırda müəyyən obyektiv amillərin nəticəsində peşə-texniki məktəblərin sayı azalmışdır.

Kompleks mexanikləşdirmə və avtomatlaşdırma fəhlələrin peşə-ixtisas tərkibində mühüm keyfiyyət dəyişiklikləri əmələ gətirməklə bərabər, əl əməyinin əhəmiyyətli dərəcədə ixtisar edilməsini təmin edir. Əlbətdə qeyd etmək lazımdır ki, söhbət heç də əl əməyinin tam ixtisar edilməsindən getmir. Çünki istehsalın texniki səviyyəsinin ən yüksək hətta ən yüksək mərhələsində əl əməyi qalacaqdır. Lakin onun məzmunu dəyişiləcəkdir. Aparılan tədqiqatlardan aydın olur ki, maşınların idarə edilməsində çalışan işçilərin sayı, onlara xidmət edən və əl əməyi ilə məşğul olan fəhlələrin sayı azalmağa meyl edir. Göstərmək lazımdır ki, son illər ərzində müyyən peşə çərçivəsində mütərəqqi ixtisasların xüsusi çəkisinin dəyişilməsi meylləri müşahidə olunur.

Hazırda texniki-peşə məktəblərində kadr hazırlığı sahəsində əsas çatışmamazlıq bu məktəbi qurtaran gənc fəhlələrin ixtisas səviyyəsinin istehsalın texniki inkişaf səviyyəsindən aşağı olmasıdır. Texniki-peşə təhsili ixtisaslı kadrların hazırlanmasında gələcəyin tələbatını özündə əks etdirməlidir. İstehsalın texniki bazasının dəyişilməsi, yeni istehsal sahələrinin yaranması ilə yanaşı, yüksək ixtisaslı fəhlə kadrlarının hazırlanması sistemi təkmilləşdirilməlidir.

Hazırda mövcud fəhlələrin ixtisaslarının yüksəldilməsinə, bu sahədə maddi maraqlandırmanın lazımi səviyyədə olmaması da təsir göstərmişdir. İxtisasın artırılmasını stimullaşdırmaq üçün yaxın dərəcələr arasında tarif maaşı üzrə fərqi artırmaq lazımdır. Hazırda fəhlələrin texniki biliyinin yüksəldilməsi gənclərin peşə seçimi, peşəyə meylli və iş yerlərinin düzgün seçilməsini zəruri edir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Müasir şəraitdə Respublikamızda texniki-peşə təhsilinin inkişaf etdirilməsi, bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun və əmək bazarında rəqabətə davamlı, yüksək ixtisaslı fəhlə kadrların hazırlanması istiqamətində bir sıra məqsədə uyğun tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Respublikamızda texniki-peşə təhsilinin inkişaf mərhələlərinin öyrənilməsi bir daha onu göstərir ki, öyrənilən təhsil pilləsi sənayenin inkişafının müasir mərhələsində formalaşacaq tarixi bir yol keçmiş və ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrinin ixtisaslı fəhlə kadrlara olan tələbatının yerinə yetirilməsində başlıca rol oynamışdır. Təcrübə göstərir ki, texniki peşə təhsili sistemi bütövlükdə təhsil sisteminin əsas istiqamətlərindən olmaqla ölkənin sosial mədəni və iqtisadi inkişafında insanların iştirakını təmin edir, onların ətraf mühitə təsir etmə imkanlarını artırır, gəncləri yeni biliklərə sahib olmağa istiqamətləndirir. Qeyd etmək lazımdır ki, müstəqilliyimizin ilk illərində peşə təhsilinə maraq, demək olar ki, azalmışdır. Lakin ölkəmizin sürətli inkişafı, yeni istehsal sahələrinin yaradılması, yeni iş yerlərinin açılması zavod və fabriklərin işə salınması, xarici ölkələrlə müştərək müəssisələrin yaradılması bu sahəyə də tədricən marağı artırdı. Texniki peşə təhsilinin inkişafı üçün qəbul edilmiş dövlət proqramı ilə yanaşı, ölkənin inkişafına xidmət edən digər proqramların icrası da bu sahənin inkişafına təkan verdi. Müasir şəraitdə texniki-peşə təhsilinin inkişaf etdirilməsi, normativ hüquqi bazanın yeniləşdirilməsi, təhsil müəssisələri şəbəkəsinin optimallaşdırılması, bazar iqtisadiyyatının tələblərinə və əmək bazarında rəqabətə davamlı, yüksək ixtisaslı fəhlə kadrların hazırlanması sahəsində bir sıra məqsədəuyğun işlər yerinə yetirilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, aparılan bu və digər işlərə baxmayaraq müasir peşə təhsili sahəsində yenə də bir çox problemlər qalmaqdadır. Başlıcası ondan ibarətdir ki, hələ də gənclərin peşə təhsilinə marağını istənilən qaydada təmin etmək

olmayıb. Bu sahədə aparılan təkliflər nəticəsində aydın olur ki, ölkədə mövcud olan işsizlik problemi tək iş yerlərinin olmaması səbəbindən deyil, eyni zamanda işsiz vətəndaşların peşə-ixtisas təhsilinin müasir əmək bazarının tələblərinə cavab verməməsi səbəbindəndir. Bu da peşə təhsili ilə əlaqədar problemlərin qısa müddətdə həllinə ehtiyac olduğu qənaətə gəlməyə əsas verir. Respublikamızda texniki-peşə təhsili sahəsində daha çox ciddi problemlər kimi, tədrisin əyani və təlimin texniki vasitələri yeni kompüterlər, müasir konstruksiyalı dəzgahlar, maşın mexanizm və cihazlar ayrılmasını, son bir neçə ildə ölkənin texniki-peşə təhsili müəssisələrində təhsil olan şagirdlərin sayının azalmasını, əmək bazarının tələblərinə uyğun olaraq işsiz və qeyri məşğul əhaliyə peşə öyrənilməsinə və yenidən hazırlanmalarına texniki-təhsil müəssisələrində lazımı şəraitin yaradılmaması, tədris və maddi texniki bazanın müasir tələblərə cavab verməməsini, tədris avadanlığının, texnika, maşın və mexanizmlərin yararsızlığını, bu sahədə çalışanların əmək haqqının aşağı olması, təhsilin müasir tələblərə cavab verməməsi və buna görə də məzunların lazımı biliklərə və bacarıqlarla malik olmaması, ixtisaslı fəhlə kadrlarının hazırlanması və onun təşkili sahəsində mövcud olan çatışmamazlıqlar və nəticə etibarilə ölkədə hazırlanan fəhlə kadrlarının kəmiyyət və keyfiyyət quruluşunun sənayenin tələbatına uyğun gəlməməsi kimi məsələləri göstərmək olar.

Müasir şəraitdə respublikamızda peşə-ixtisas təhsilinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və sənayenin ixtisaslı fəhlə kadrlarla təmin edilməsi üzrə aşkar edilən nöqsanların aradan qaldırılması üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini məqsədəuyğun hesab edirik:

1. Texniki-peşə təhsilinin keyfiyyətinə dövlət nəzarətinin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflərin hazırlanmasını həyata keçirmək;
2. Texniki-peşə təhsili sistemində ixtisaslı fəhlə kadrlarının daha da keyfiyyətli hazırlanmasını təmin edib sıra texniki-peşə məktəblərinin tədris texniki bazasının, fəhlə kadrlarının hazırlandığı sənaye sahəsinin və ya

müəssisənin maddi texniki bazasında baş verən dəyişikliklərə uyğun olaraq təzələnməsi üzrə tədbirlər həyata keçirmək;

3. Texniki peşə təhsili sahəsində inkişaf etmiş ölkələrdə mövcud olan təhsil texnologiyalarının öyrənilməsini və onun ölkəmizdə tətbiqini həyata keçirmək;
4. Ölkəmizdə dövlət büdcəsindən peşə təhsilinə nəzərdə tutulan vəsaitin həcmi bir neçə dəfə artırılmalıdır;
5. Respublikamızın peşə məktəblərində tədris olunan ixtisasların sayı və adları yenidən müəyyənləşdirməli, tez bir zamanda bütün tədris olunan ixtisaslar üzrə müasir dərsliklər nəşr olunmalı və bunun üçün əlavə vəsait ayrılmalıdır;
6. Ölkədə peşə-ixtisas məktəbləri arasında rəqabət yaratmaq məqsədilə bəzilərinin özəlləşdirməyə çıxarılması məqsədəuyğun olardı. Ona görə ki, yalnız rəqabətli iqtisadi mühitdə peşə məktəbləri keyfiyyətli kadr hazırlamağa nail ola bilər. Belə ki, əks təqdirdə peşə təhsilinə nə qədər vəsait qoyulsa da istənilən nəticəyə nail olunmayacaq;
7. Ölkədə mövcud müəssisələrin bazasında yaradılmış texniki-peşə məktəblərində ixtisaslı fəhlə kadrlarının hazırlanmasını əsasən müəssisənin yerləşdiyi rayonun gənclərini cəlb etməklə müəssisələrin tələbatına uyğun olan peşələr üzrə təşkil etmək;
8. Müasir şəraitdə texniki tərəqqinin qarşıya qoyduğu hazırki tələblərə uyğun olaraq, texniki-peşə məktəbləri əsas etibarilə ali və ya orta ixtisas təhsilinə malik olan pedaqoji kadrlarla təmin edilməlidir;
9. Gənclərin peşə və ixtisasa sahib olma imkanlarını genişləndirmək məqsədilə texniki peşə təhsil sisteminin kadr hazırlığındakı rolunu artırmaq. Gənclərin peşə və ixtisas təhsili ilə tam əhatə olunmasına və onun mütəşəkkil həyata keçirilməsinə nail olunması hər bir ölkədə təhsil sahəsində aparılan islahatların əsas məqsədini və ona xəttini təşkil etməlidir;

10. İnkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi, respublikamızda da peşə-ixtisas təhsilin daha səmərəli təşkil olması və gənclərin ona maraq göstərməsi üçün peşə məktəb və litseylərdə həm də öyrədilən ixtisas üzrə biznes qurmaq kimi vərdişləri aşılanmalı və daim həyata keçirilməlidir. Ona görə ki, bu günkü sahibkarlara sadə işçi qüvvəsi yox, əmək prosesində qarşıya çıxan problemləri həll etməyi, düzgün qərar verməyi bacaran, sosial məsuliyyəti başa düşən işçi lazımdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1.	Azərbaycan Respublikasının KonstitusiyasıBakı - 1995
2.	Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi.....Bakı - 1999
3.	T.Ə.Quliyev - Əməyin iqtisadiyyatıBakı - 2003
4.	T.Ə.Quliyev - İnsan resurslarının idarə edilməsiBakı – 2016
5.	T.Ə.Quliyev - Menecmentin (idarə etmənin) əsasları.....Bakı – 2001
6.	T.Ə.Quliyev - Əməyin sosiologiyası.....Bakı – 1998
7.	T.Ə.Quliyev, Ə.İ.Məmmədov- Əməyin iqtisadiyyatı və sosiologiyasıBakı - 2003
8.	A.B.Məmmədov - Elmi-texniki tərəqqi,əməyin təşkili və normalaşdırılmasıBakı - 2006
9.	Əmək bazarı. Statistik məcmuəBakı - 2016
10.	V.İ.İsmayılov. Əməyin elmi təşkiliBakı - 2003
11.	Ş.M.Muradov. İnsan potensialı: Əsas meyillər, reallar, problemlərBakı - 2004
12.	T.A.Hüseynov. Sənayenin iqtisadiyyatı.....Bakı – 1999
13.	K.N.Ovçinnikov. Международное разделения труда....Москва-1997
14.	Экономика труда.Под.ред. КиликоваМосква - 1997
15.	V.Niftullaev. “Sahibkarlığın əsasları”Bakı - 2002
16.	A.B.Məmmədov. Sənayedə əmək məhsuldarlığının artırılması ehtiyatlarıBakı - 1989